

В. БУДЗИНОВСЬКИЙ

ВОЛЮ БУТИ КОЗАЧКОЮ

ОПОВІДАННЯ

**УКРАЇНСЬКА ДЕШЕВА
===== БІБЛІОТЕКА**

В. БУДЗИНОВСЬКИЙ

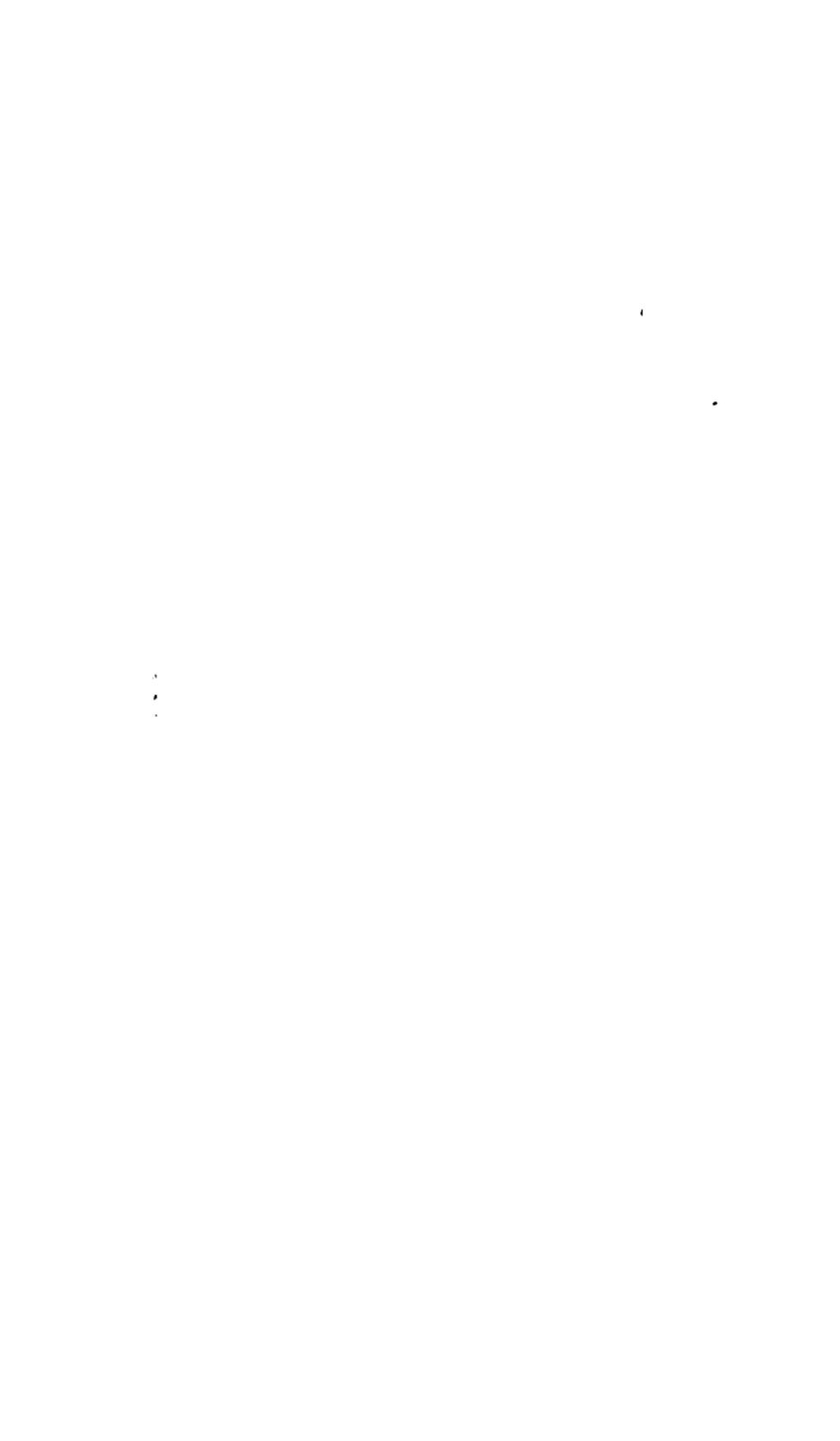
ВОЛЮ БУТИ КОЗАЧКОЮ

ІСТОРИЧНЕ ОПОВІДАННЯ

2-ге видання

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"
НЮ ЙОРК ЗДА

1962

— Нова напасть? — веркнув до себе Косюра, що в маленькій і темній, бо без вікна землянці лісового пчоляра лежав на купі моху.

— Цигане! Чого гарчиш? - спитав підводячися з леговища. Його пес, що доси лежав перед землянкою, загріваючися до сонця, вскочив до землянки, взяв хвіст під себе, наїжився і вискаливши зуби до виходу без дверей, гарчів далі.

— То мабуть ті самі ще раз до мене в гості, Бог би їх побив! — пчоляр воркотів, чіхаючися в потилицю.. Що вони гадають ще знайти в мене? Коня, окопалиби, вже взяли. Барило з медом розбили, віск забрали. Більше нічого в мене не знайшли і повинні знати, що не знайдуть... хочби й цілий рік Божий трусили, хочби землю в землянці і гавкуруги неї зрили. Хаба нагадалися взяти мене самого?

— Пес аагарчів сильнійше, перед землянкою затупотіло.

— Справді ще раз прийшли. Погано!

— Гей! Хто там в тій ямі, чоловік, чи кертиця, вилізь! — перед землянкою гукнув хтось по татарськи,

Пчоляр ані виліз, ані відповів. Заліз в найтеснійший кут землянки і неначе в клубок скрутився. Надівся, що недоглянуть його і поїдуть далі.

— В тій норі нема нікого, тільки той пес, що втік, побачивши нас, — перед землянкою заговорив хтось другий, але по українськи. — Як стрілю в яму, то не вбю нікого, хиба лиш ту собаку. Не зроблю вікому шкоди, бо вона безпанська.

— Стрілай! — відповів йому перший, також по українськи.

— Не стрілай! — викнув пчоляр, котрий почувши українську бесіду зараз зміркував, що Йому тепер нічого боятися, бо то не ті самі, що були раніше і спліндрували його землянку, його самого і його собаку набили нагаями.

— Не стріляйте, зараз вайду!

Пчоляр скопився з леговищ, закинув на себе міх, бо тепер в теплу пору ходив у себе дома в одних штанах, і станув у виході з землянки. Перед землянкою побачив п'ятьох Турків. Всі сиділи на добрих, гарних конях і всі були взвісні по воєнному.

— Ви Турки і балакаєте по нашому? — спитав здивований.

— А ти яка віра? — спитав, мабуть отаман, бо його кінь був найкращий.

— Я православний.

— Ти в сих сторонах виріс?

— Моя батьківщина далеко відсі, в північній Молдаві. Лиха доля гнала мене по всіх усюдах і загнала аж сюди.

— Але сі сторони знаєш добре?

— Як мою землянку.

— Нам потрібний провідник у Волошину.

— Шляхи туди такі, що провідник нікому не потрібний.. хиба сліпому.

— Тепер дороги непевні, отже мусимо їхати мавівцями. Ось того нам потрібний провідник. Заплатимо добре.

— Я не відказавсьби, бо хліб провідника лекший, чим хліб пчолара. На добавок я й медом тепер не зароблю, бо втратив одинокого коня, яким возив мід до Течині. Але саме тому, що передучера мою кобилу забрали Татари, я й вас не можу провести. Ви маєте коні, я мусівби бити ногами.

— Які Татари?

— А Бог їх знає! Якийсь чамбул хижаків, що полюючи на людську працю, на однім місці не сидить. Він раз тут, раз там. Буває, що якийсь ватажок збере купу і з нею йде промишляти. Коли в руки ватаги попаде яка більша добича, то по поділі добичі ватага розходиться. Такою хвилевовою збираниною є мабуть ватага, котра була тут і взяла моого коня. Не знаю, яким способом

вона попала на мою землянку в сім лісі, крізь який нікуди не веде ніякий шлях.

— Може то, отамане, чамбул, котрий нас полює? — замітив один з їздців.

— Кілько їх було? — отаман спітав ічоляра.

— А Бож їх знає! Була велика сила. Було велике військо.

— Сотня? Тисяча? Дві?

— А Бог їх знає! Може й більше. Як ставули перед моєю землянкою, то повний був цілий той трикутник між землянкою і сесь сими двома віземками. Як відіїдили, то їхали гусаком. Гусак був довгий від тої смереки з відломаним вершком аж до потока.

— Ха, ха, ха! — отаман зареготав. — В сім трикутнику і від смереки до потока не влізеться більше як тридцять коней... Гль... Таку силу мала також ватааа, що нас наскочила.. Отамана чамбула ти бачив? Затямив, який він?

— Бачив. Я дивився на него, як ось тепер на вас дивлюся. Огамаз чамбула одноокий.

— Одноокий! Отже твою кобилу взяли ті самі, що вчера на нас наскочили... Було їх тридцять з однооким отаманом. На наше щастя для нас насокок не був неожиданий. Ми бачили, що вони йдуть, та що не дастъ ся виминути їх, отже ми засталегідь приготовилися. Се було в лісі і вони побачили нас аж тоді, коли наблизились до нас.

на яких сто креків. Бачучи, що нас тільки п'ять, загалайкали і наскочили на нас. Ми випалили з мушкетів та вбили трьох напасників і двоє коней. Користаючи з хвилевого замішання між ними, ми вдарили на них шаблями, пробилися крізь ватагу і, як ваздалегідь умовились були, розбіглися на всі сторони. Вони не знали, куди цілком купою гнати за нами, отже дали нам змогу вночі вібра-тися на умовленім місці. Татари безнечно знайдуть наше збірне місце і будуть за нами слідкувати. Нам треба згубити наш слід, неначе у воді і дальше їхати манівцями. Ось на те нам потрібний проайдник.

— Коли ж бо, кажу вам, не маю коня.

— Ти куди повізби нас від твоєї землянки, колиби вів нас на Волощину?

— Яку версту я вівби вас тим лісом тропою, чамбула, котрий був моїм гостем і з котрим опісля ви зійшлися. Потому я вівби вас, також версту, руслом Кучургана горі рікою, перевівби на той бік Кучургана і лісами завівби до Дністра.

— Дуже добра дорога. І сліду не лишмо віяного і, поки що, тобі кінь непотрібний

— Годі не лишити слідів на глині від моєї землянки до ліса. І ви не скочете їхати так повсюди, щоби я не потребував гнати за вами вивеливши язика.

— Тиж казав, що тропою чам була. Вона ще свіжя передвчера пана. На добавок ся тропа сильна, бо від трицяти коний. Тропа показує, що ватага йшла від ліса до тебе, не навпаки. Якби тепер наші напастники й зайдли нашою дотеперішною тропою сюди до твоєї землянки, то будуть гадати що, ми завернули.

— Доглянути сліди ваших пяти коний, що будуть звернені до ліса.

— Хиба гадаєш, що ту версту наші коні не здужають іти в зад?

— Хиба так. Так, очевидно, агубите ваш слід. Але я таки буду мусів іти пішки.

— А ми ні?! Ми поїдемо верхи лише до Кучургана, або на той його бік. Потому в тих густих лісах між Кучурганом і Богом і ми будемо мусіли позлізти з коний. На коні сядемо аж за Дністром. Там вже людські оселі. Там купимо тобі коня. Як проведеш нас крізь Молдаву аж у Волощину, то окрім заплати, дістанеш того коня. Знов будеш міг возити свій мід.

— Хиба, щоби заробити коня, піду з вами. Але... Хто ви? Ваш одяг турецький, мене викликували з землянки по татарськи, між собою і тепер зі мною балакаєте по нашому.

— Тепер нехай тобі вистане се, що ми добре люди і твоєї кривди не хочемо.

— А не напитаю собі якої біди, ведучи вас?

— Як добємся до Дністра, то дістанеш коня і зараз на руку половину грошей, які виторгувеш за провід. Коли тільки зміркуєш, що наше товариство може тебе завести до поганого кінця, можеш відстati від нас... В кождій хвили разом з конем і грішми. За Дністром, гадаю, знайдемо іншого провідника.

— Почувши таке, пчоляр вже не надумувався і не торгувався. Запитаний, кілько жоче за провід грішми, відповів:

— Як дістану коня і їсти, то за гроші мені байдуже. Дасте які, то добре, не дасте, то не буду плакати,

— Отже квапся, бо як ватага одноокого пустилася на розбій, то не залишить думки спіймати нас. Хто знає, чи вже не знайшли місце в котрім ми, викопивши з поміж них, назад зійшлися. Нашу тропу відтам сюди й сліпий побачивби. Требаби згубити її, бо як досвіта знайшли її початок, то за годину можуть бути тут.

Коли отаман говорив се, пчоляр натягав на себе сорочку. Коли вже був готовий, крикнув до свого пса; „Циган, ходи!“ Взяв сукату паліогу і сагайдак з луками і стрілами перекинув через плечі, вийшов з землянки і разом з псом пустився до ліса. Їздці, обернувшись до него плечима і посугаючи коні взад, пустилися за ним. Такий похід взад тревав доволі довго, але до Кучургана

була тільки добра верста. Отже зайшли щасливо ще заки коні непривичні йти довго взад, перетомилися,

— Тут вже можемо обернути, — сказав провідник. — Тут над рікою татарський чамбул попасав, отже сліди коний є у всіх напрямах.

Віхали в ріку і її руслом, в котрім кінські копита не лишали слідів, їхали версту. Вийшли на берег потім боці і не відпочиваючи пустилися далі, щоби як найскорше пробратися через Дністер. В полузднє відпочивали годину, щоби самим попоїсти і коням дати висапатися.

— Чи до Дністра здужаємо поспіти так, щоби вже сю ніч ночувати по тім боці? — отаман спитав провідника.

— Якби ми їхали дорогами, то вже давно булиби за Дністром. Але так, як ми їдемо, годі. Сю ніч заночуємо ще по сім боці.

— Коли ж бб ми вже не маємо що їсти. Ми не коні, щоби жити травою. Коли Татари однокого наскочили нас, то ми самі щасливо спаслися, але в їх руках лишилися три вючаки з нашим запасом. Поляювати ми не хотіли, щоби не загаслися. Ми квапились щоби між нас і Татар всунути як найскорше як найбільшу відстань.

— Годі! Впрочім голод, як недуже довгий, не така страшна річ. У мене нераз бував, що два й три дни не маю що в рот всунути. Голод

переспіте. Досвіта проберемося через Даістер. Там вже буде беспечно, отже там заполюєте. Можнаби й по сім боді, бо звірини і тут чимало. Але що вам з того, коли через тих Татар, що за вами без сумніву слідкують, небезично розкладати огонь... Хиба ви такі голодні, що їлиби сиру дичину?

— Перетерпимо... переспімо.

— Пізним смерком доїхали до Дністра. Один ставув на сторожі, решта лягла в кущах спати. Скоро зазоріло, всі знов були на ногах Пчоляр, котрий перший встав і відійшов, щоби подивитися, чи при броді нема кого, прибіг назад задиханий і стрівожений ставув перед отаманом.

— Погано! — каже. · Татари, перед котрими втікаєтє, ступають нам по пятах. То ті самі, що були в мене.

— Ти бачив їх? — спитав отаман.

— Їх самих не бачив, але бачив сліди моєї кобили. Де вона була, там мусіли бути й ті, що її вкрали.

— Іншай кінь не міг лишити таких самих слідів?

— Не міг, бо хиба чудом мігби мати таке копито. Моя кобила боса. Праве переднє копито розбите так, що велике як миска. Що то моя кобила, найліпше пізнати по тім, що лівий край сего великого копита відлупаний. Сліди коня, які

я тепер бачив коло броду кажуть, що той кінь має праве переднє копите такіське як копито моєї кобили.

— Слід свіжий? Лише того одного коня?

— Щоби цілком свіжий, не скажу. Міркую що він вчерашній. Окрім слідів моєї кобили там, є ще сліди другого коня, також босого, отже татарського. Ті сліди ведуть дорогою до броду і назад. Я ішов тою тропою яку версту. В половині версти тропа зійшла з дороги, увійшла в кущі і знов вийшовши з них пішла далі дорогою. Я вступив у кущі і по слідах, які там бачив, ось чого догадався: Один їздець лишився в кущах при дорозі з кіньми, другий вернув лісом в ту сторону, де ми тепер і вернув назад.

— То були мабуть звідуни чамбула. Мене дивувє, що їх тут ще нема.

Ще коли пчоляр зачав оповідати, всі їздці стали досипувати порох до пушкетів і до пістолів. Вони не сумнівалися, що ось - ось ворог наскочить на них.

— Зараз виведи нас з гущі! — отаман ввернувся до провідника. — Тут небезпечно, бо кущами можуть підійти до нас на пару кроків, так, що зеки побачимо їх, кождого з нас прошибне десяток татарських стріл.

— Злізайте з коней і за мною! — сказав провідник. — Як їх ще нема коло броду по сім

чи тім боці, то ми безпечні, бо там оба береги чисті. На великій просторони нема дерев ні кущів.

Ведучи коні, товариство пустилося за провідником. Коли виринули з лісової гущі і побачили, що поле чисте, посадали на коні і віхали в ріку. Задержалися до тім боці аж за першим скрутком дороги в лісі.

— Тепер — промовив провідник, — по закутуйте будь чим копита, щоби не лишали слідів. Заведу вас в таке місце, з котрого, як би й знайшли нас, можна буде боронитися й проти цілої сотні. Але надіюсь, як не лишмо слідів, то Татари погадають, що ми поїхали далі дорогою. Або й вони поїдуть далі гадаючи, що здоганяють нас, або завернуть і цілком залишать погоню за нами. Гадаю, що буде се друге. Недалеко відсі дзві оселі. Наші напастники знають, що у вас рушниці. Знають, що як станете стріляти, то заляпуете людий в сих оселях, котрі, хоч також Татари, зі степовими добичниками живуть в недуже добрій злагоді. Хто має постійну хату і поле, Татарин він, чи православний, любить мати спокій.

— Куди веде ся дорога? — спитав отаман.

— Долі рікою просто на Течиню. Якби не те, що ль хочете далі їхати манівцями, се була би для вас найкоротша і найбезпечнійша дорога.

Їздці позіскакували з коней, пошматкували ծну дергу і позакутували копита. Косюра повів їх лісом і завів на лисий горбок оперізаний потоком з багнистими берегами.

— Переїзд з дороги на сей горбок вузкий, — провідник сказав. — Два лучники за отсими дубами вистануть, щоби всякому заперти приступ до нас. Очевидно, якби помітив, або догадався що ми тут зійшли з дороги і засіли тут.

Станувши на горбку, їздці позіскакували з коней. За дубами при сухім переході на горбок поставили двох вартових і стали радити, як їм розвдобути харчів.

— В сих болотах є звірина, — скавав провідник. — Два нежай лишатися тут, щоби на случай потреби помогали вартовим. Один нежай іде зі мною. Кажу вам, найдалі за чверть години вірнемо, як не з оленем або кабаном, то принесемо бодай пару ваяців, качок, чи яку іншу звірину... Як скочете довше ждати, то я пойду до найближшого улуса. Як Татари не відгородять мене від вас, то привезу борошно і кашу. Там буде можна й коня купити. Ви обіцяли мені.

— Як тут захистне місце, то ліпше нині не рухатися відси. Як вполюємо яке мясо, то без борошна і капі відержимо день. Ти відержиш без коня. Нині покажеться, чи татарські добичники йдуть за нами, чи може махнули на нас рукою.

Як наші напастники не покажуться нині, то вже взагалі не покажуться. Завтра поїдемо всі. Купимо харчі на дальну дорогу і коні. Два, щоби несли нам запас, третього для тебе.

— Отже підемо полювати?

— Підемо. Я піду з тобою.

— Мушкети лишіть, бо в рушницю зле про-диратися крізь густі кущі і тепер в рушниці нам не можна стріляти, щоби Татарам не показати, де ми. Очевидно, й шаблю лишіть, щоби не плень-талася між ногами. Возьмемо лише луки і запо-яники. Мій пес поможет нам. Цаган ходи!

Отаман відійшов з пчолярем. Вернули по двох годинах. Отаман ніс три заяці і одного ога-ра. Пчоляр, голий по пояс, тащив міх зроблений з сорочки. Міх рухався, бо був повний раків. То-вариство зараз розклало огонь. Не боялися, що Татари побачать дим, бо то було в височенім лісі і сам горбок, на якім товариство засіло, був навколо оброслий густими кущами. Голод скоро застятькали.

Попоївши не мали що робити, отже напере-міну спали і сторожили. Косюра час до часу ви-ходив на дорогу даватися, чи не йдуть Татари. День минув спокійно. Вже й віч минала, коли Ко-сюра, що знов виждався на провіда і підковз аж до дороги, вернув, показуючи пальцем на устах,

щоби всі мовчали. Ціле товариство скопилось ва ногі і окружило пчоляря.

— Таки знайшли нас! — вчолар промовив шепотом. — Не так нас самих, як наш плах. Що ми тут, вони ще не знають. Може булиби їх мінули нас, гадаючи, що ми пішли далі, дорогою на Ясія. Але мабуть щось на дорозі від нас до Ясів здержало їх. Як я пішов до дороги, побачив цілу ватагу на дорозі вже кілька десять крохів даліше того місця, де з дороги скручуються до нас. Чамбул стояв. Саме тоді від Ясів вернув їх звідун і став одноокому отаманови щось розказувати, раз-у-раз показуючи рукою в сторону Ясів. Вислухавши звідуна, — одноокий поділив свою ватагу на дві часті. Одна половина зійшла з дороги в придорожні хаші по однім боці дірогої, друга по другім боці. Міркуючи, що то вадідка на когось, що іде від Ясів, я вернув сюди розказати вам про се.'

— Щож тепер нам діяти? — отаман звернувся до товаришів. — Коби знате, яка сила тих, на кого Татари засіли... Добре булиби спільними силами знищити сей хижакський чамбул. Але, як то жмінка безборонних купців, то ми їм ні трохи не поможемо і стягнемо всю татарську силу на себе самих. Не спасємо тамтих і самі згинемо.

В сій хвили від дороги почули кілька мушкетників вистрілів і крик.

— Коли там гукають рушниці, то проти Татар більша сила, — отаман крикнув — за мною!

Отаман скочив на коня, товариші пішли за його приміром. Пустилися за пчолярем, котрий пішки побіг вперед, показуючи стежку крізь багно. На дорозі мушкетні стріли затихли. Тільки чути було галайкання і крик. Очевидно, бо коли прийшло до бою з близька, вже ніколи і було наряжати рушниці. Товариство висунулось на дорогу і якік триста кроків перед собою побачило татарську ватагу. Жаден Татарин не дивився поза себе отже й не зінав, що за його плечима новий ворог. Нараз гукнули мушкети і пістолі. Зараз потім на Татар посипалися і від сего боку стріли. Ще не отямлися, коли між них вскочило п'ятьох їздців, рубаючи шаблями вправо і вліво. Отаман сих їздців зустрівся з однооким отаманом Татар Шабля вдарила об шаблю. Ще раз і ще раз і одноокий звалився з коня, бо шабля противника розрубала його голову аж по долішній щоку. Зараз потім побідник поблід, заплющив очі, покинувся коневи на гриву і зсунувся з коня на землю. Бій кипів ще хвилинку і затих, бо татарська ватага щезла. Більша половина лежала побита або качалася покалічена на дорозі, недобитки втікли.

* * *

Отаман малого нашого товариства розкрив очі,

— Де я? Що зі мною сталося? — питав сам себе, розираючися.

Він мав причину дивуватися. Він тямив бій з татарами. Тямив, що в хвилі, коли вдарив на однокого, в боці щось забріло. Він догадався, що татарська стріла вбілася в його бік. Тепер він ще тямив цілій бій з Татарипом. Тямив, що розчоропив йому голову і що той звалився з коня, але що й сам слабне, на коні ледви держиться. Сего, що шабля вилетіла з його безсильної руки і взагалі, що дзвін сталося, він вже не тямив. Розираючися тепер побачив, що він в якімсь шатрі на вигідній постелі з медвежиками кожухів. Віля сего левовища стояли на срібній бласці флящинки і дві золоті чарки, мабуть з водою і з медичною. Сей намет, ся медвежа постіль і золота посудина не аби як здивували раненого.

— Чайже то не сон, бо не сплю! — думав. — Відки все те тут взялося? Чи може мене затащили до якого міста, до якого турецького багача? Де я можу бути? А може я так сплю і все те сон?

— Отаман все ще без тями? — перед шатром хтось спитав по турецьки.

— Я що лиш вийшов від него. Спить. Дизяє рівно.

По голосі отаман піавав, що відповідає Микола, його наймолодший товариш.

— Не пустив би ти мене до него? знов спитав знов голос, отаманові не знакомий.

— Та чого? Як спить, то з ним не розмовитися. Як не спить, то насамперед мушу спитати його, чи скоче говорити з чужими. Як вана, так і наша мандрівка потайна. Ми також вимінаємо всі оселі, всіх людей. Якби я вас впустил до отамана без попередного його дозволу, пасправдивби на мене.

— Тепер ні ми вас не можемо виминути ні ви нас. Хоч ні ми не знаємо хто ви, ні ви нас не знаєте; ми й ви тепер одно товариство аж до хвили, коли наші шляхи розійдуться.

Отаман догадувався, що незнакомий перед шатром, то один з товариства, па котре наскочили були Татари. Він слішно казав, що тепер поки що оба товариства зіллялися в одно. Цікавий, що то за люди і як бій скінчився, отаман вхопив золоту чарку, що стояла біля його лего-вища і нею задзвонив об фляшпуну. До шатра вскочив Микола.

— Де я! — отаман спитав. — Як бій скінчився? Хто в тобою говорить?

— Позатим, що в ванім боці застригла стріла, бій скінчився щасливо. Розкажу з кінця. Коли ви впали з коня, Сава розчесав шаблею голову Татарина, котрий вас поділив стрілою. Нескора вхопив вас, заніс у кущі, роздяг, вийшов

стрілу і обвязав рану. Смерть одноокого закінчила бій, бо татарські недобитки втікли. На місці татарі полишили одинадцять трупів. Ті, на котрих Татари наскочили були і котрих ми спасли, Волохи. Вони мабуть потурнаки, бо їх турецькі одяги і по турецьки балакають але тільки тоді, як котрий з нас чує їх. Між собою, коли говорять, що ми не чуємо, балакають по волоськи.

— Може вони такі потурнаки, як і ми? Наш одяг також турецький, і ми з чужими балакаємо по турецьки, а ми ві Турки, ні потурнаки.

— Воно так буде.. Коли бій скінчився і ми зібралися коло вас, приступив до нас якийсь статний і мабуть знатний Турок. Сказав, що прийшов подякувати нам за неожидану поміч і ратунок, бо без нашої помочи. Татари були одоліли його. Ми, казав, не рахуючи того, що оборонили його маєток, спасли життя його людей, не дали в ясир його жінки й доньки. Пітав, чим він міг би ям за сю поміч заплатити. „Я богач і не скучий“, — сказав:

— Дав вам що? Ви взяли?

— Не дав, бо ми відповіли йому, щоби про се побалакав з вами, як очуянете. Коли від нас почув, що ви наш отаман, та що ви скалічені стрілою, відійшов. По хвили вернув зі жінкою. Вона нахляпала щось з фляшчини на вашу рану і сама обвязала вас. Ми розбалакалися з ним. З балачки

вийшо, що і він хотівби з цілим своїм товариством засісти, бодай на один день в якім захистнім місці, до якого ні подорожні, ні люді з сих сторін не павідуються. Ми між собою врадили показати йому наш скріток і як скоче, позволити йому приміститися коло нас. Він зараз перевів цілу свою валку сюди. Розбив два шатра. В однім умістив свою жінку й доньку, друге відступив для вас. Сі кожухи і ся посудина, то його річи. Він тепер перед шатром, хоче з вами говорити.

— Впусти його.

Микола вийшов і увійшов Турок. Привітавшися, сів на медвежий кожух розстелений біля леговища.

— Я прийшов подякувати тобі за поміч, — промовив — і спитати тебе, чим мігби вигодити тобі і як винагородити твоїх хлопців. Се твоя і їх заслуга, що я ще живий, що не втратив моого найбільшого скарбу... жінки й доньки.

— Твої вороги були й моїми ворогами — отаман відповів. — Ти кажеш; що ми спасли тебе Один Бог знає, хто кого спас. Ті Татари, наскочили на тебе лише тому, що полювали на нас. Їduчи за нашою тропою попали на тебе. Як ми вдарили на них, то вдарили на наших ворогів. Без тебе ми булиби їх не одоліли. Кілько ти маєш людей?

— Служби мав двацять. Всі були добре заряджені. Тепер маю лише чотирнацять, бо решта погибла.

— Отже бачиш. Нас тілько п'ять. Без твоїх-
я бувби нічого не вдіяв. На добавок нам помогло
се, що ми вдарили на них неожидано і з заду.
В тім також причина, що я з моїх хлопців не
втратив ні одного.

— Всеж таки, якби не ти, Татари булиби
нас одоліли. Я бувби втратив мій маєток, мою
жінку і доньку. Сам був би погиб, або пішов у не-
волю,

— Якби не ти, то я в найліпшім случаю
бувби мусів з моїми хлопцями сидіти тихо в сім
скритку і далі прокрадатися манівцями, щоби не
попасти на сих хижаків.

— І бувби не дістав стріли в бік.

— Присхне як на собаці. В моїй шкурі се
не перша і не послідна діра. Завтра вже буду си-
діти на коні і поїду далі, завдяки тобі вже нена-
пастований ватагою одноокого. Бачиш, що як
я тобі, так і ти мені вигодив.

— Ти мусиш бути великий богач.

— Чому так думаеш? Чи я обліплений зо-
лотом і сріблом? Чи зі мною вози повні скарбів?

— Во не хочеш ніякої нагороди.

— Мій кінь не впав?

— Твій кінь цілий.

— Де моя зброя, кульбака, мій невеликий
гаманець з грішми?

— Ось там під стіною.

— Коли мій кінь живий, коли кульбака, пашля, мушкет, пістолі, запоясник і той гаманець не пропали, то я справді багач. Більше не маю і більше не треба мені. І хати не маю, та не треба мені. Моя палата... синє небо.

— Твое товариство було мені загадкою вже тоді, коли я розбалакався був з твоїми товаришами. Тепер ти сам ще більша загадка для мене. Ти не Турок, твої хлопці не Турки. Вони між собою говорять по українськи.

— Ти ще не чув про українських потурнаків?

— Чув. Але потурнаки не хрестяться; молячись не говорять „Богородице Діво“, ні „Вірую“. Моя служба підслухала їх молитви. Вибач, але в такій скруті, в якій я тепер, кождий хоче знати з ким має діло.

— І ти для мене загадка, бо й ти не Турок.

— Скажу тобі, хто я, бо міркую, ти не маєш причини бути моїм ворогом і я надіюсь, що ти порадиш мені, куди тепер мені звернутися. Я Волох. Мабуть знаєш, яле в Волощині і в сусідній Молдаві безладя, бо в тих краях ніхто не сидить довго на княжім столі. Князі раз-у-раз иші, трохи не що дивни. Хто лише має жмінку власного або чужинецького війська, скидає князя. Сам сідає на його місци, щоби по кількох місяцях, або й по кількох днях вступитися другому.

Як не військом, то в нашій землі можна грішми
адобути княжу владу, купивши собі ласку й по-
міч якого високого турецького достойника. Тью
княжою владою тішишся так довго, як довго ма-
єш гроші і даєш більше чим новий претендент.
Я мав величезний маєток недвижимий, ще біль-
ший движимий...

— Тепер вже знаю все. Тебе скортіло стати
князем. Не поталанило і ти не лише втратив свої
маєтки, але ще й мусин спасатися бігством, щоби
не попасти в руки ката. Чи я вгадав?

— Вгадав. Точно так як кажеш. Неначеб ба-
чив власними очима, як все те йшло.

— Коли так, то розкажи мені докладніше,
що у вас було і як скінчилося? Для мене се дуже
цікаве.

— Я вже сказав. Мені не поталанило. Про
подробиці волю не говорити. Тобі вони також не
потребні. Досить, що мушу втікати, бо за мною
погоня.

— Подробиці й мені не потрібні. І те, що ти
робив, та твій кінесь мені не цікаві, бо не знаю
хто ти. Для мене цікаве, хто тепер князем Мол-
дави, чиєю силою держиться і чи довге його па-
новане.

— Хоч я ще й тепер не знаю, хто ти, то
проте ти мені вже не загадка, коли усім тим
так цікавишся. Ти, або сам загадав засісти на мол-

давськім столі, або працюєш в користь якогось претендента. Ти може в дорозі туди ?

— Чому так гадаєш ?

— Во маю глупди. Коли се, що тебе цікавить, зведу до купи з тим, що ви 'мабуть Запорожці і в таку пору прямуєте манівцями в мої сторони, то мушу додуматися до того... Ну, вже знаєш, до чого додумався... Але то вже запізно !

— Запізно додумався ?

— Не я... Ти спізнився. Тільки не знаю, чи ти загаявся з помочію тій партії, котра виграла, чи може з помочію якому новому претендентови?.. Я чув, що зразу ваш Наливайко хотів помогати Полякам, котрі загадали в Молдавщині і Волошині посадити підручників..

— Наливайко не знов, що Ляхи захтівають. Коли дізнався, не лішов. Запорожці загадали що інше. Щоби зломити польське пановання на Україні, їм треба мати Молдаву в руках свого чоловіка.

— В руках якогось нового Підкови ? Запізно ! Ляхи вже посадили свого вілручника, волоського боярина Еремію Могилу.

— Вже ? Що на те Турок ?

— І Турок вже не противний йому.

— Погано ! Я в сім ділі їхав у Волошину. Недумав, що так скоро покінчиться. Ляхи мали щастя.

— Вони весь вік свій живуть одним щастям.

І я не гадав, що так скінчиться. Якби я ще торік рішився був жертвувати половину моого маєтку, як би був дав доброго хабара великому везирови і патріарсі, та наймив козаків Наливайка, то нині на молдавськім престолі сидівби не Могила, а Мустаца. І я сидівби тревалійше, як буде сидіти Могила, бо від мене хабарі плили до Цар-города що року. Мої маєтки були невичерпаною керницею хабарів.

— Кажеш, були... Тепер вже ні?

— Ще й тепер тащу зі собою більше, як се, що має ціла родина Могилів. Але богато вже пропало. Також пропали мої городи, мої села. А все то тому, бо я задовго надумувався. Не так задовго надумувався як запіано памовив мене до того мій будучий зять.

— І я бачиш, загаявся. І зі мною так як з тобою. Запізно рішився мій претендент і спонукав мене виїхати в твої сторони за провідю. Мені вже нічого їхати туди.

— Куди ж поїдеш?

— Вертаю на Запороже.

— З товаришами?

— Вони також Запорожці.

Мустаца задумався.

— Я вже сказав, хто я, — промовив по хвили мовчанки. — Хто ти, я доси не знаю.

— Хто ти, виховалося тобі, при нагідно. Я ще не мав нагоди сказати тобі, хто я. Що я За-

псрожедъ, ти вже сам догадався і не заперечив. Колись і я мав маесток, хоч не мав і тисячної части того, що ти може ще тепер тащиш в собою. Я син шляхтича з Галичини. Тепер окрім зброй і коня не маю нічого. Мое імя Петро. По батькові пишуся Конашевич. Мої запорожські товариші кличуть мене ще Сагайдачний.

— Сагайдачний?! Справді Сагайдачний? Я про тебе вже пе одно чув. Я не гадав, що ти такий молодий. Як не візьме тебе за скоро шабля або кулька, то скоро доведеш до булави і бунчука.

— Куди ти пустився втікати?

— Я попав між молот і ковало. В Волощині і Молдаві було повстаннє проти Турка. До того повстання я причепився і програв. Турок не скоро мені се забуде. Потому я поборював партію Могили і Ляхів. Вони тепер горою. Не ждучи, аж з однієї сторони Турки, з другої Могила з Ляхами зачнутъ добиратися до своїх противників, я зібрав свої скарби і найвірнійших зі служби, та пустився втікати. Безпечний буду аж тоді, коли опинюся в Криму. Я загадав був пробрatisя до Білгороду, там купити корабель і решту дороги зробити морем.

— Дорога найкоротша і найбезпечніша, оскілько до Білгорода доберешся непізнаний.

— Отже йти, що добре знаєш сі сторони, тої самої гадки. Не знаю чому, але мій будучий зять зразу про море й чути не хотів. Радив вті-

кати сухопутею. Хоч через се прийшло між нами до острої перепалки, я не згодився на його шлях, бо боався, що як прийдеться йти крізь край польської корони, то не раз і не два можна влізти в руки якої блукаючої польської коругви. Коли з такою коругвою війдеться, хочби й польський шляхтич, хочби й великий достойник польської корони, то викопиться голий-голісъкий. Якби ще пізнати мене, то далиби в руки ката. Мене дивувало, що зять всого того не боїться. Тепер я змішив мою думку, що мого зата безперечно дуже втішить. Лише хочу знати, що ти на се скажеш. Дорога морем також має свої хиби. В Білгороді я купивби корабель, або ні. Може й не буде на продаж. Там, на морі, нема Ліків, се правда, але за те є Турки. Можуть доміркуватися, що я не Турук. Як стануть допитуватися, готово виявитися, що я. Як загаюся з кулном корабля, погоня готова наспіти ще заки відчалю.

-- Все те правде.

— Отже, чи таки не лише булоби, як на те напирав мій будучий зять, до Криму пр obratissya суходолом? Як крізь польську Україну пеїду з твоїм товариством, то під твоєю опікою зайду безпечно аж на Запороже. Звідтам, очевидно, як ти згодишся прозвести мене крізь Запороже, перейду на ханову землю. Між беями маю доброго приятеля.

У него пересиджу до хвилі, коли в моїй вітчині прийдуть зміни, котрі позволять мені вернути.

— Дорога суходолом не така безпечна, як тобі здається. Гадаеш, що ватага, котра наскочила на тебе, то одинока в тих степах між Молдавою і Запорожем?

— Знаю, що небезпечна, що в степах хижа-чить багато очайдухів. Але я не сумніваюся, що під твоїм проводом і під охороною твоїх шабель я зайдовби цілий до моєї мети.

— Про се я мусівби побалакати з моїми товаришами. Сам не можу рішати.

— Поговори. Я до тебе знов навідаюсь. А скажи твоїм товаришам, що я не бідний і не скупий. Як позволиш, то прийду до тебе з жінкою і донькою. Вони наперлися самі подякувати тобі за поміч і ратунок.

Мустаца вийшов. До шатра увійшли товариші Сагайдачного, всі чотири. Кождий віс щось. Один миску повну жареного мясива, другий кошелик з сушеним виноградом і іншими овочами, третій якісь солодощі, четвертий боклажок вина.

— Все те передала для вас Туркия, — промовив один, — коли почула, що ви вже пробудилися.

— То не Турки, — Сагайдачний відповів. — То Волоки. Їх пан, волоський боярин Мустаца. Дай Боже здоровля його жінці. В саму пору прислада,

бо й почув голод. Вачу, так богато, що стане для нас всіх. Їдже ѿ ви. Скоро зацількою голод, скажу вам дещо.

— Я зараз сказав, що то не Турки, аї потурнаки, але чисті Волохи, — замітив Сава.— Ще ѿ Ляшок якийсь між ними.

— Лях? — Сагайдачний спітав здивований.
— Мустаца не згадував мені ніякого Ляха в своїм товаристві.

— Мабуть Лях суджений доньки Мустаци.

— Відки знаєш, що Лях?

— Во звуть його Кавьо і він балакає лише по польськи. Мустаца, його жінка і донька відповідають йому по українськи. При нас, чи при службі Волоха він ніколи не говорить, будьто бі німає був. Але я підслухав його розмову з бабами і з паном. Він по польськи, вона по українськи.

— Не розберу! — Втікає перед Ляхами і їх помелом Еремією... в товаристві Ляха. Добре—сказав голосно,—що я відклав відповідь аж до розмови з вами. Тепер вже не велику маю охоту їхати з товариством Мустаци. Ми мусілиби вічно берегтися, щоби не підслухав дечого, про що Ляхи не потребують знати. Тепер каюся, що Воложови забогато сказав. Як той Кавьо справді суджений доньки Мустаци, то будучий тесть мабуть не має ніяких тайн перед будучим зятем. Як тесть держить язик за зубами, то його донька вищеблече

судженому всьо, що знає... Ти напевно знаєш, що той Казъо суджений доњчи Мустаці?

— Того не чув я ні від Мустаці, ні від самого Казя — відповів Сава. — Се мій здогад, бо ляшок від коли вернув, постійно тупцює коло дівчини.

— Мені служба Мустаці сказала, що він суджений, — додав Микола.

— Вернув? — спитав Сагайдачний. — Відки вернув? Куди ходив?

— Коли по розгромі татарського чамбула і по обвязанню вашої рани Мустаца став рахувати свою челядь, наробив крику, що нема Казя. Між трупами і раненими, що лежали на дорозі, не було його. Мустаца приказав перегрузити придорожні кущі, бо гадав, що може раневий заповз і скрився там. Але і в кущах не знайшли його. Пропав як камінь у воді. На превелике диво його любка цілком не була стрівожена тим, що суджений щез. Не ломила рук, не плакала. Навпаки коли її батько мало-що не вимикав собі бороди з розпути, вона спідля спокійно надколоді, та згірдно підсміхалася.

— Се показувалоби, що вона йде за Ляха не з превеликої любови, а на приказ батька, — замітив Сагайдачний. — Він пропав, але хиба тільки на квілю, коли кажете, що вернув. Куди ходив?

— Не ходив нікуди, — Сава відповів. — Він втік був зі страху перед Татарами. Я підслухав розмову між дівчиною і її мамою, отже знаю, як то було. Ляшок їхав біля дівчини на самім кінці походу. Коли почув галайкання, він заки ще допевнився, що то справді татарський наскок, крикнув до дівчини „нехай Бог має тебе в своїй опіці!“ — обернув коня і почвалав назад так, що за ним аж закурилося. Нікто не бачив, лиш одна дівчина. Але коли батько розцибався за ним, вона мовчала. Волохи подобивали ранених Татар позбирали трупи, занесли їх до Дністра і покидали у воду. Своїх погиблих товаришів поховали в лісі і привели свій табор до нас. В куїцах при дорозі поставили сторожу. В полуднє побачили когось, що ведучи коня, крався лісом край дороги. Показалося, що то вертає хоробрій суджений їх патріарх. Мустаца страшно втішився. Лице дівчини цілком не покзаувало, щоби сей поворот судженого дуже ущасливив її.

— Не знаєте, як йому на прізвище? — Сагайдачний спитав.

— Нікто з нас не знає. І служба Мустаці не знає, або не не хоче нам сказати.

— Наливайте вина! — Тут є дві чаші. До одної дайте мені, друга нехай круїльє між вами.

— Вас, як отамана Волох більше шанує, як нас, — Замітив Сава, вихиливши чашу. — І ми

дістали від нього вино, але не таке. Мабуть нас почастував вином, яке має для служби; вам дав роскіш, яку пе сам і ще хиба його будучий зять.

— Тепер наша воєнна рада! — Сагайдачний промовив, ковтнувши чашу вина. — Справді райське вино... Нам вже нічого їхати у Волощану: Від Мустаци я дізнався, що там покищо діло порішене і для нас тепер нема там роботи. В дорогу влізли нам Поляки і на молдавський престол висадили Еремію Могилу. Нам треба боржай на Запороже і зібрану козачу силу звернути в іншу сторону, щоби не марнувалася.

— Як вертати, то вертати, — обізвався один козак.

— Коли ж-бо я, не знаючи, що в товаристві Мустаци якийсь Лах, не лиш виавив йому хто ми, куди й чого йшли, але й зробив йому надію, щ' вертаючи на Запороже, позволимо йому їхати в нашім товарисці.

— На Запороже? Та чого? — питали козаки.

— Він сам хотів вониажитися і тепер на цього важать не лиш Еремія і Лахи, але й Турки. Спасає своє горло. Загадав крізь Запороже пробратися до Криму. Хотівби їхати з нами, або навпаки щоби ми, вертаючи, їхали з ним.

— Очевидно, — перебив Микола. — Нинішній день показав йому, що під охороною наших, що їхати шабель їдеться безпечніше, як під охороною

тнієчі таких лицарів, як його будучий зять. Ви згодники?

— Ще ні. Я відповідь відклав аж до ірозвимови з вами. Тепер, коли знаю, що з ним якийсь Лях, мені ані сниться мандрувати в такім товаристві. Тільки як викрутитися? Він вже знає, що віртаємо на Запороже. Значить, йому й нам одна дорога.

— Не треба викручуватися, — сказав Микола. — Ми не спровадили його сюди, отже й не обовязані виводити його з відсі. Щезнім відсі; не попрацьавши. Поїдемо нашими шляхами, він ніхай питав дороги.

— А ти Саво, що думаєш?

— І я гадаю, що нам не дуже безпечно їхати в такім товаристві. Хто знає, що за один його зять і чого причепився до Волохів. Але се не нагла справа. Ти отамане й так вині ще не сядеш на коня. Хто знає, чи й завтра. Забогато уплило крсви. За той час може здужазмо того Казя розкусити. Покажеться, чи можна з ним товарищувати.

— Мустаца ще явні прийде до мене по відповіл.

— То скажісь, що ви ще не здужаєте сісти на коня, та що дожидаете якоїсь важної вісті. Щоби Мустаца увірив, вишліть бутъто по сі вісти мене, або кого іншого. Як обрадимося, що

нам ліпше їхати окремо, то я верну з тими вістями, які будуть обонукувати нас таки дали їхати в Молдаву.

Розпрашавшися з Волохом, поїдемо на Молдаву і коли Волохам щезнемо з очей, завернемо на Запороже.

— Хиба так зробимо.

Рада скінчилася. Козаки вийшли з шатра, бо надійшов Мустаца.

— Перекажи жінці мою подаку за все те, що прислала мені, — Сагайдачий премовив до нього. — Особливо за вино. Покріпший напій. Гадаю що й небіжчина уздововивби.

— Тішить мене і жінка втішиться, що смачувало тобі. Вона й донька нетерпеливо доживають хвилі, коли будуть могли побачити тебе подакувати за се, що спас їх. Вони ще тепер бліднуть на саму гадку, що могли ознинитися в асирі; що саме тепер Татари гнали їх на торг, або споневіраних повбивалиби... Чи ти вже говорив з твоїми товаришами про нашу спільну мандрівку?

— Говорив. Вони радіб їхати в купі з вами бо в більшім товаристві безпечнійше. Але балакуючи з тобою ще не всю сказав тобі про наші наміри. Нас до Волоціни виславо військо. Туди ще раніше нас пішли наші звідуни. Щоби мож було скоро передавати вісти від них і до них, по

дорозі, все що пів дня дороги, лишився один звідун, щоби відібрати вісти від дальншого і передавати Іх передущому. Мушу післати козака до найближшого звідуна. Мабуть мені перекаже також все те, що вже знаю від тебе. Вісти, які від нього прийдуть, порішать, що ми з собою зробимо і куди обернемося.

Волохови така відповідь не по внутру була.

— Кождий день галкни, — промовив, — наблизить до мене погоню о один день. Жінка і донька так втішилися, коли я їм сказав, що далі моїдемо під охороною запорожських шабель, що таки зараз хотіли бігти до тебе дякувати. Я дві зупинив їх кажучи, що ти лежиш роздягнений.

— Я й так не мавби сяли сісти на коня. Мушу ще день два полежати, щоби в мене трохи крові відродилося Як мій післанець піде завтра досвіта, то до вечера верне. Позавтра, як верне моя сила, можемо рушати в дорогу. Лиш не скажу, які вісти принесе звідун, отже тепер ще не знаю, куди мені буде дорога.

— Гадаю, що вісти не будуть інші, як ті, з якими я вийхав в світ за очі.

— І я гадаю, що так буде, але мій обовязок післати гінця до звідунів. Бо й їм я маю переказати дещо. Хочби се, що не іду далі, але віртаю.. Ти казав, що з тобою є твій будучий

зати. Чи й він замішаний в твої діла так, що мусить втікати?

Мустаца заміявся. Не мав охоти говорити про се, але щось треба було таки відповісти.

— Втікати не мусів, бо ніхто не знає, що то він намовив мене добиватися князівства. Навпаки. І Волохи і Ляхи гадають, що він мене відмовляв пристати до Ляхів і Сремії.

— То чого ж він втікає з тобою?

— Він любить Ілену, мою доньку. Він зінав, що її мандрівка зі мною буде позна небезпек, отже не хотів її пустити без його опіки. Що його побоювання справдилися, сам знаєш, бо ти сам потерпів лежиш скалічений.

— Коли так, то він безпечно найбільше причинився до нашої побіди над татарськими хижаками. Богато татарських голов скосила його шабля?

Сим питанням козак так заскочив Мустацу що він на хвилю забув азика в роті. Замість відповісти на питання, Волох сказав:

— Він хоч не потребував втікати зі мною зробив се для Ілени. Вона любить його, і не лише не хотіла розстатися з ним, але й ще до того боялася їхати без його опіки.

— Не диво, що залибилася, коли в нього така страшна лицарська вдача. Він Волох?

Мустаца зінав, що як лишиться в товаристві Запорожців хоч би одну днину, то правда виявиться. Отже волів сам сказати.

— Він.., він Поляк. Син знатного польського вельможі.

— Ляж?! Ляж заблудив аж дотебе, ще й підмоляв тебе проти Єремії, отже проти Ляжів? То хиба якийсь баніта, котрий до Польщі не сміє показуватися...

— Не бапіта. Він у великих пасках у польського канцлера Замойського, котрий зробив князем Єремію. І теперішній суджений мсєї Ілені був зразу в партії Єремії. Його Замойський прислав до мене, щоби й мезе позискати для Єремії. Будучи у мене він зміркував, що в мене кипить Він зінав, що моїми богацтвами можна здобути оба князівства: волоське і молдавське. Коли ще залибився в Ілені, догадався до того, що по моїй смерті князівство перейшло би на моого зятя, бо я сина не маю. Отже він в інтересі моего будучого зятя і в інтересі любої дівчини, себто в інтересі своїм власнім став доливати оліви до огню і став у мене скріпляти ту думку, яка мені вже раньше не давала спати. Але я, як вже знаєш, загаявся. Якби той мій добрий дух загостив був до мене раньше, то нині я бувби князем Молдави,.. мій зять престолонаслідником,

— Значить, той Шолак для твоєї Ілени і в надії, що по твоїй смерті стане молдавським князем, зрадив своїх?

Мустаца довго думав, заки відповів, не просто, але питаннями.

— Ти ще ніколи не любив?.. Не знаєш яку любов має силу?.. На приказ любки принесеш їй?.. і мамине сердце.

— Отже він таки зрадив... як не рідну маму, то все ж таки свою батьківщину. Яку любов має сила, знаю дуже добре. Але, чи ти пробував вже міркувати, що в нього сильнійше любов до дівчини, чи надія на твої маєтки і книжий стіл?.. Коли то він виявив свою любов і коли зміркував, що ти важиш на Молдаву? Чи одно й друге прийшло одночасно?

— На що се тобі треба і на що мені треба було знати?

— Бо з того, що було, ти можеш виміркувати се, що буде.

— Нехорошо.

— Як він полюбив твою Ілену ще заки зізнав, які в тебе богацтва і заки догадався, що ти претендент на Молдаву, то можеш вірити йому, що не зрадить тебе коли зміркує, що твої маєтки пропали і що ти Молдави не дістанеш.

— Тим хочеш сказати, що як я не верну до моїх маєтків і як вже че буде надії на книж-

жий престол, то він відстане від мене і мою доньку покине?

— Може бути ще гірше. Як зрадив батьківщину, так зрадить тебе і віддасть в руки Могилиних катів.

Мустаца з жахом дивився на Сагайдачного. Погадавши хвилю сказав:

— Як би так було, то він не втікає від мною. Ти ще не бачив Ілени. Такої дівчини ще ніхто не покинув і не покине. Гії суджений не покине її, для неї не покине й мене. Не зрадить нас, хоч він... не Волох, ані козак.

— А я тобі кажу, що ти таких паничів ще не знаєш; ще на них не попік собі пальців. Я таких знаю і тому все дуй і на зимний лід.

— Побачиш його, то побалакаєш з ним, то сам скажеш, що він бідний лицар.. Чую, перед шатром голоси жінки й доньки. Вони до тебе. Сказати їм, що можуть увійти?

— Соромно мені, лежачи в берлогі, приймати жінки.

— Ти не здоровий у себе дома. Ти в шпитали каліка. Відвідати недужого, то християнський обовязок. Як тепер не приймеш їх, то нині везгали не будуть могли подякувати тобі, бо сонце вже заходить, ось-ось стане смеркatisя.

— Коли самі хочуть мені зробити таку честь, то нежай.

Мустаца вийшов і вернув з двома жінками. Одяг на них був турецький, з широченими шароварами зіпнятими над пятами. Лиця не були позаслонювані, бо тут в тім таборі всі знали, що вони не Турки. Глянувши на молодшу, Сагайдачний нагадав собі слова її батька, котрий сказав, що такої дівчини ніхто не покине. Її краса поразила його так, що і він не чув, що мати говорила до нього, дакуючи йому за поміч проти Татар. Дівчина, котра вже мала деякий досвід бо в своїм ще не довгім життю самою свою появою і своїм поглядом задурманіла не одного, зрозуміла причину мовчанки козака, отже сама промовила до нього.

Не лише мама, але й я дякую вам за вашу поміч. Ми чули, що ви могли оминути стрічу бій з Татарами, бо вони не на вас наскочили рзагалі про сей ваш скриток нічого не знали. Коли ж ви таки вдарили на них, то зробили се для нас, хоч не знали, хто ми. Ви для незнайомих важили власним життям і заплатили власною кровю, власним здоровлем. Се справді лицарство. Коли ви для чужих важили таке, то я дуже цікава, що ви зробилиб, колиби в небезпеці були ваші родичі, або ваша любка?

Дівчина говорила се голосно, хоч перед шатром стояв її суджений і все те мусів чути. Може саме тому говорила, щоби чув.

— Любка, чи не любка, — Сагайдачний відновів, — козак робить се, що йому каже робити козаче ремесло, тай тільки. Що швець шив чоботи, ніхто не дивується. Ніхто не дивується, що вугляр випалює вуголь, що піп молиться за наші душі, що злодій краде, що заяць хочби такий, що має дві ноги і деколи хвалить Господа, втікає. Хоч і вас все те не дивує, дивує вас, що й козак виконує свій промисел; що шаблі не дає ржавіти в піхві. Не його заслуга, що та шаблі, чи стріла деколи його зарве. Так вже Бог дав, хто мечем воює, той від мечу гине.

— Ти, козаче, правду сказав, що заяць втікає тому, бо то його ремесло.

Батько й мати не конче були вдовочені з такої розмови, жече не здогадувалися, що й козак зрозумів доньку і знав, до кого вона пе. Йому ж його товарищі вже сказали були, що той суджений і не думав боронити любки; що соромно втік ще зважи ворога побачив. Щоби донька не заговорила ясніше, мати перервала розмову питанням.

— Муж казав мені, що в дальшу дорогу поїдемо в купі. Правда се?

— Може поїдемо, може ні. Я тепер у військовій службі, отже мені не вільно їздити сюди і туди до вподоби. Мабуть завтра вночі, або ще

під вечір вже буду знати, куди мені стелиться дорога.

— Давби Бог, щоби з нами. Вечерою не журтиться. Все, що вам треба і вашим хлопцям, зладить наш кухар. Даємо вам ще раз і доброї ночі. Надіюсь, що завтра побачимо вас вже на коні.

Волохи вийшли, Казъо, що стояв перед шатром на підслухах, зараз приступив до Мустаци і спитав:

— Чи то зі значнішіх, той козак? Як йому на ім'я?

— Я не питав його, чи його імя вільно мені виявити, — Мустада відповів.

— Тайна вяже вас і супроти мене?! — ліцар спитав оскорблений. Хиба й я маю право анати, з ким поїду...

— Я чув, що до моого пляну їхати сухопутию ми навернулися лише тому, бо надістеся на товариство сих козаків. Чи се така велика поміч...

— Наві рано вони показали, що дуже великі. Шабля одного Запорожця стала за десять іншых. На добавок вони добре знають шляхи і за їх простекцію переїдемо без напасті крізь Запороже. Найважнішоючичиючию, чому я загадав спанібрататися з Запорожцями, є мій намір, тави поставити їх на своїм і до вітчини вернути як три

юмфатор. Надіюся зйти до мети при помочи за-
порожських шабель.

— Я гадаю, що ще рано говоріти про се
з тими очайдухами, ще з такими, про котрих не
знаємо, яку вартість і силу мають в запо-
ріжській громаді.

— Що цей козак не кобилі з під хвоста ви-
летів, вже знаю. Знаю також те, що ніколи не по-
шкодить здобути собі прихильність чоловіка, ко-
трий, ставши ворогом, мігби пошкодити мені.

— А як він не буде міг, чи не скоче їхати
з нами?

— То пеїдемо самі.

— Але куди? Морем, чи суходолом?

— Мабудь піду за твоєю радою... сухodo-
лом.

Казьо підійшов до Ілени і обов' пустилися
вперед до шатра Мустаців. Кільканадать кроків
за ними йшов Мустаца з жінкою. Обов' балакали
по волоськи, отже Казьо, хочби чуя, не розу-
мів їх.

— Ілена заов химерить, — Мустаца про-
мовив. — Казьо не сліпий і готов зміркувати, що
він їй осоружний.

— То покане її і тим твою дитину уща-
сливить. Ілена не зробить сего, бо вона послу-
шна дитина. Знає, що така твоя доля, отже тер-

піть його... І я мовчу, як він сам покине її, то не її вина буде.

— Добрий мені послух! Як приступить до неї що, то вона... неначеби полин вгризла. Коли роамовляла з козаком, то Казьо стояв на підслухах і чув, що його суджена, його любка глузує з нього.

— По сім, що він зробив нимі, вона висправдана.

— Що таке зробив?

— Хиба не знаєш? Ти хиба вже забув, що він втік з боєвища ще зажи допевнився, чи йому справді грозить яка небезпека. Втік, пожишивши любку на поталу ворогам!

— Хиба вона не знала, хто він? Від бика не надійся молока. Досить з нього, коли бик биком.

— Коли Ілена почула, що він вернув, хотіла, як важиться станути перед нею, плюнути йому в лицо Я ледви втикомирила її.

— Ще того мені хибувало! Нині він мої перша надія, друга Запорожці. Через нього я гадаю дістати поміч польських вельмож, так як Фримія дістав її.

— Я їй се пригадала і тому вона задавила в своїй душі голоси, котрії кажуть, що вона має право до сього особистого щастя. Все ж таки Казьо не повинен перетягати струни, бо урветься.

Раньше вона тільки не любила його, нікі він їй осоружний, вона гидиться ним!

На другий день рапо Сагайдачний почув себе здоровішим настільки, що рішився встati вийти на світ. Насамперед позавав до себе своїх козаків з Косюрою і промовив:

— Вертаемо на Запороже, але не в куп з Волоками. Щоби їх спекатися, треба зробити так, будьтоби я дістав з Волощини віста, котрі споянукали нас пуститися в дальшу дорогу туди, куди ми до сеї пори справді прямували. Коли вже відстанемо від Волохів і возьмемо назад на Запороже, нам треба буде поспішати дуже скоро. Не буде коли розщібатися за харчами. Щоби по змозі заохотитися в як найбільший запас, треба нам використати нинішній днину. Косюра знає сі сторони. Знає, де можна що купити. Підеге з ним. Службі Волоха скажете, що два з вас їдуть до звідунів по вісти. Костюра покаже вам де полювати і з одним з вас поїде до найближшої селі купити соли, борошна, кашпі, пшона, чи взагалі що буде мож дістати. Ті, що підуть будьтоби до звідунів, нехай до табору вернуть аж в ночі.

Не минуло чверть години і козаки з Косюрою вийшли з табору. Сагайдачний вийшов з шатра, минув пару кущів і сів на колоді. По хвили з другого шатра вийшов Мустаца з молодицами Тур-

ком, на око однолітком Сагайдачного. Козак додався, що сей молодий товариш Мустаци... його будучий зять. Побачивши Сагайдачного, Мустаца пустився до вього. За ним ступав Казъо. Сагайдачний встав і собі — рушив до них.

— Се пан Казимір... — Мустаца не договорив, бо Казъо відскочив зо три кроки назад і, впаливши в Сагайдачного оті, крікнув:

— Конашевич! Вшелькі дух Пана Бога хвалі!

— Поки-що, хвалити Бога ще живий, живиський... Петро Конашевич, — Сагайдачний відповів весело.

— Що се таке?! — Мустаца спітав, позираючи то на козака, то на Казя. — Ви оба знаєтесь між собою?.. Ви мабуть маєте якісь ще неполагоджені порахунки...

— З паном Казиміром Грохольським я ніяких порахунків не мав і не маю. Я мар порахунки з іншими членами його роду. Але ми вже сквітовані. За дві голови пішли рівно дві голови. Ніого рід мому нічо невинен, ні мій рід його родови.

— Правда се? — Мустаца спітав Казя.

— Та правда. Але між мною і ним пропасть... Я не знат, що він жив. Я гадав, що також погиб. Ось чому його поява так збентежила мене.

— Пізнійше прийду до тебе, — Мустаца сказав до Сагайдачного. Взяв Казя під руку і вернув до свого шатра.

Сагайдачний вернув до свого. Виніс з шатра медвежий кожух, розстелив під шатром і сів грітися до сонця. Між шатром Мустаці і його шатром були кущі, отже він не видів ні того шатра, ні хто донього входить, чи виходить.

— Добре, що я тут з ним зійшовся, та що він пізвав мене, — козак думав. Тепер Мустаца чайже вже сам не скоче за товариша подорожі. Буде потерпти, що найменша дурниця доведе до суперечки, а то й бійки між мною і його Казьом, його надією.

В кущах зашелестіло із них виринула Ілена.

— Я, козаче, до тебе на пару слів, — сказала. — Потай батька. І мамі не сказала, що йду до тебе.

— Я так не хочу. Твій суджений ні приятель, ві товариш мені, але як довго я в товаристві твоїх батьків і твоїм, не хочу стягнути на себе закиду нелояльності.

— Я мушу говорити з тобою. Потому батькови скажу, що я говорила з тобою; що сама сказала тобі і що вчула від тебе.

— А як вони надійдуть?

— Не так скоро прийдуть. Тато і Казьо, оба забентежені пішли на дорогу, бо хочуть розмовитися так, щоби ніхто не чув. Заки вернуть, я вже давно буду у мами. Ти лише дай відповідь на одне мое питання. Але кажи правду і цілу правду

— Мабуть хочеш знати, що було між менею і твоїм Казьом?

— Ти вгадав.

— Отже скажу тобі щиру правду. Ще як ми оба були хлопцями, він був моїм шкільним товаришем. Ми не приятелювали, але й ніколи не було між нами ніякого спору. Не було, бо не могло бути. Во я його виминав. Я не глядав зачіпки з ним і не дав зачепити себе. Вайшовши з тої школи я його більше не бачив, аж побачив його тут.

— То може ти мав що з його родичами, з братом, батьком.. сестрою?

— Мусиши конче знати се?

— Мушу, бо мушу знати, що так забентежило не лише Казя, але й тата.. хиба.. хиба як ти мав що з його сестрою, то не говори.

— Отже слухай. Я батька і мами вже не мав. Мав лише брата і сестру. У Казя був батько і брат. Його брат сватався до моєї сестри. Вона про його й чути не хотіла. Раз вертаю я з двома моїми шкільними товаришами з Острога, де був у школі. Перед нашим двором купка покаліченої челяди, перед порогом хати два трупи наших гайдуків, в хаті трупи трох чужих гайдуків, моого брата і моєї сестри. Челядь розказала мені, що на двір напав пан Грохольські зі старшим сином і двадцятьма гайдуками. Зажадали, щоба брат видар Ім сестру. Він, очевидно, не хотів і бороняв-

ся. Бороцилася також сестра, збила одного гайдука і посгріла в руку молодого Грохольського. Се так роззвірило його батька, що вистрілом з пістолі поклав її трупом. І мій брат впав поділений мушкетною кулею в чоло. Напастники силіндурували двір і відіхали. На мое питання, коли відіхали, служба відповіла, що ще нема чверть години. Я зараз пустився здоганяти бандитів. Зі мною були оба мої товариші і ще три гайдуки. Ми наздігнали опришків. Нашими шістьма шаблями ми гайдуків Грохольського, одних побили, других розіглали. Обох Грохольських, тажко ранених ми дістали в наші руки. До суду я не віддав їх. Вони оба зараз таки повисли на придорожній липі. Домів мені вже нічого було вертати. По повіщенім лишився ще його молодший син Казимір. Він тоді ще був в школі, мабуть в ярославській колегії Єзуїтів. Його обовязком було заувдати мене до суду. Він має численних, богатих і впливових своїхів отже бувби безпечно дав свою голову під катівський меч. Хто ті два шкільні товариші, котрі мені помогали, ніхто не знає, отже вони могли лишити ся в краю. Я піславши до нашого села одного гайдука, котрий розказав, що я дістав шаблею через голову і вмер. Гайдук вернув до мене і я з трема гайдуками та з грішми, відібралими від Грохольського, махнув через гори, Угорщину і Молдаву на Запороже. Ось ціла історія.

— Дякую тоб і козаче за цю сповідь. Маєш мое розгріщення. Я цікава, що Казьо скаже про свою батькові і що скаже мені.

Сказавши се, дівчина щезла за кулками. Прібігла до свого шатра, станула перед мамою, витягла ліву долоню і стукаючи по ній пальцем правої руки говорила:

— Своріже маме мені ось тут дуб виросте, як я стану жінкою того Каза. Він мені осоружний гиджуся ним!

— В саму пору згедзилася, в саму пору! Ти хочеш батька дорізати?

— Мамо, я на Грохольського не можу дивитися!

— Кілько разів буду повторяти тобі, що в почі вожда корова чорна?! І я коли ще була дівчиною, не могла дивитися на твого тата, та про те вже на другий день по шлюбі я сказала собі, що я була дуже дурна. Я вже на другий день полюбила Його і до нині люблю. Ти дівчина, отже ще не знаєш, в чім вартість мужа. Я ж тоб і не ворог. Якби я не знала, що з Казьом будеш щаслива, ось так як тепер я щастива; якби я не знала, що їй ти зараз по шлюбі будеш сміятися з твоєї передшлюбної глупоти, то я не нанирада би за тебе, щоби ти вволила волю батька. Для будучності батьків'я для твоєї, він доконче потрібний і для тебе буде дуже добрым мужем.

Замовна, бо увійшов Мустаца.

— Погано! — сказав. — Ні в нут, ні в двері. Я мушу мати в руках Казя, і запорожську сороку хочу держати за хвіст. Стріча Казя з тим запорожським опришком готова унеможливити се друге. Казьо заявив, що як пойдемо в товаристві Конашевича, то він відстане від нас... на віки.

— Конашевич опришок? — Ілена спітала тоном **заперечуючим**.

— Так сказав Казьо. Сказав мені, що Конашевич був його сусідом. Раз, коли його не було дома, Конашевич з опришками напав на дорозу на його батька і брата. Спіймав їх обох, повісив і сам щев. Його служба розказувала, що бючкоєді з братом Казя, так дістав шаблею по голові, що в годину по тім помер. Ті гайдуки, — говорено — котрі були з ним, поховали його десь в лісі і самі втікали через гори на Угорщину. Тепер показалося, що то була брехня, та що він втік на Запороже.

— Хто знає, як то було... чи Конашевич опришок! — замітила Ілена. — Годилосяби вислухати також другу сторону.

— Зроблю се, бо і той Конашевич може колись стати мені в пригоді. Всеж таки тепер не їхати нам в кулі. Казьо затягся. Відіжав кажучи мені, що вернє до нас аж тоді, коли сей опришок піде від нас. Я йому мусів приречи, що пойдемо далі самі, без Запорожців. І сказав я йому, що

Конашевич аж нині вночі, або завтра рано буде знати, куди сам поїде. Тепер я бувби в кlopоті, колиби Конашевич заявив, що поїде з нами. Як я викручуся, коли сам просив його, щоби нас взяв під свій провід і під свою опіку?

— Гадаю, що по стрічи з Казьом, Конашевич сам не скоче їхати з нами і як скоро буде міг, так скоро відстане від нас, — сказала Ілена. Воляє, що нам се на здоровля не вийде. Тут скрізь хижачать Татари. Потому щдемо крізь польську Україну, де вештаються купи збутиваного казацтва. На впослід треба буде пройти Запороже, дуже небезпечне для тих, котрі не мають листів кошового.

— Казьо казав, що як відсі возьмемо на північ, то дуже скоро пройдемо турецько-татарську територію і станемо на польській. Між Поляками ще віхто не знає, що він зрадник. Письма, які він має від польських гетьманів і від польського канцлера, охоронять не лише його, але й нас. Ми будемо будьтоби купці, що йдуть в його орудках і під його охороною,

— Чому він так не говорив ще якби ми пустилися в дорогу? — замітила жінка, — Не було би тої стрічи з Татарами і з Конашевичем.

— Сам не знаю чому. Може завинив мій упір. Знаєш, що я вперся був утікати дорогою найкоротшою, морем.

— Коли ж бо він, хоч сильно перечився з тобою і хоч напирав на дорогу суходолом, не згадував дороги, про котру тепер говориш. Він се говорив про дорогу, котрою як тепер показується, Конашевич вертавби на Запороже.

— Може він тоді ще не знатав, що ся дорога така непевна. Аж вчерашній наскок Татар сказав йому, що для таких як ми, се 'дуже небезпечний шлях.. Піду я до Конашевича порадитися. Він мені не ворог, отже скаже, що думає.

Сагайдачний все ще лежав перед шатром на кожусі. Мустаца прийшов і ляг біля нього.

— Скажи мені, — Мустаца заговорив, — що то було між тобою і Грохольськими, бо Казьо не хоче нічого про се говорити.

Хоч Сагайдачний не сумнівався, що Казьо вже розказав, очевидно по свому, повторив все те, що вже раз сказав був долці Волоха.

— Тепер бачу, — Мустаца сказав вислухавши оповідання, — що вам обом буде затісно в в одвім товаристві.

— Я так гадаю. Не мені тільки, бо для мене досить того місця, що на хребті моого коня. Але я не хочу, щоби через мене було затісно другому.

— Отже гадаєш, що ліпше буде, коли твоє і мое товариство пойдуть окремими шляхами?

— Я й так мабуть буду мусів в противну сторону.

— Чи не бувби для мене безнечайший віляк аразу горі Дністром і потому ід сходови польською Україною?

— Як хто не бойтесь польських посінанів і як не попаде на яку ватагу Наливайківців, або козацьких своєволіців, то очевидно безпечніше. Думаю, що під покровом Кази можеш бути безпечний скрізь там, де має силу польська влада.

— А Наливайківці? А на самім Запорожжю?

— Я не великий чоловік, не перший між козаками. Всеж таки мое імя дещо значить. Очевидно, не між голотою, що хижачить, а між справжніми козаками. Хочеш, то дам писульку. Вона може стати тобі в пригоді.

— Казьо радив мені розпустити мою челядь. Казав, що як поїдемо сторонами, в котрих не нішпорять опришківські ватаги, то такої численної челяди не треба мені. Там, де треба йти скоро і проховзуватися нецомітно, товариство повинно бути як найменше. Що ти на се скажеш?

— Як вже не бойшся погоні з Волощини, то у тебе справді забогато челяди. То колода привязана до твоїх ніг. Ти повинен лишити тільки двох трек погоничів, решту розпустити.

— Як би погоня справді йшла за мною, Казьо говорив, то вже булаби тут. Наші вороги, або згубили нашу тропу, або погоню залишили. Може

ї взагалі свої погоні не було. Коли ти будеш виrushati відсі?

— Завтра. Як поїду на Волощину, то під ніч. Як просто на Запороже, то в цолуднє.

— Я виrushу на другий неень по твоїм відході. Не забудь зладити і лишити мені писульку.

Мустаца вернув до свого шатра.

— Вже вось буде добре, — сказав. — Казьо і Конашевич вже не почубляться, бо поїдемо окремо. Конашевич дасть мені писульку до козаків, щоби, як де зайдемося з ними, не займали нас, та ще й помогли.

— Я волілаби, щоби він сам їхав з нами, — замітила Ілена. — Його шабля певнійший паспорт, як його писулька.

— Годі! Як Конашевич буде з нами, то відстане Казьо. Козаки нам непотрібні, бо той шлях, которым тепер поїдемо, як з нами буде Казьо, для нас майже цілком безпечний. Так сказав Казьо і Конашевич потвердив се. І чим менше буде наше товариство, тим безпечнійша буде наша подорож. Челядь розпущу, заплативши так добре, що будуть вдоволені. Лишу тільки двох погоничів і кухаря.

— І Меленку відаравиш? — спитала жінка.
— Він не вступиться. Він так зживсь з нами...

- Казьо так хоче. Він чогось то не може на Меленку дивитися.

— Сего тату, вже забогато! — Ілена аж вкрикнула. — Ти паном між нами, чи може вже той шляхотка? Се його челядь чи ваша?

— Я волівби Меленку задержати — відповів батько. — Але Казьо вперся. Як маю вибирати між обома, і, як ти маєш вибирати між Меленкою і Казьом, то вибач, вибереш не Меленку.

— Як ти, тату, будеш вибирати за мене для мене — донька відповіла. — Але як справді хочеш, щоби я, я вибирала між тими двома, то скажи і забожися, що вволиш мою волю і за те лише будеш гніватися на мене, але ще й щирим серцем одобриш мій вибір. Спробуй. Твоя донька покаже тобі, чи вибираючи між тими двома, вибере твого панича!

Мустаці заіскрилися очі диким огнем. Сціпив пластику і приступаючи до доньки крикнув:

— Чи то моя дитина, чи може гадина, котру я грів за пазухою?! Вона хоче дорізати мене! Я тебе гадино....

Мати вскочила між них і розділила їх, а то роза бешений бувби може вдарив доньку перший раз в життю.

— Вона так зле не думала, — мати виправдувала її і утихомирювала мужа. Тим вона лише хотіла сказати, що такого старого і вірного пса як Меленка, таки ліпше буlobи задержати. Я так думаю, як Ілена. Як би хто спітав мене, то в та-

кій подорож ліпший і з ким безпечніше їхати, то й скажу, що з Меленкою. Сам знаєш, що та-
кий хоробрий лицар, як пан Казимір Грохоль-
ські.. ліпше й не казати !

— Саме тому, що Меленка такий був у твоїх
батьків і у нас, — відповів Мустаца, — дам йому
таку відправу, що не буде на мене нарікати. Дам
йому стільки, що буде мати обезпечений прожиток
аж до смерті. Як на його старі літа, буде мати
аж забогато... Що челядь відправлю, се, покищ,
тайна. Про се скажемо челяди аж по відході Са-
гайдачного. Тепер муши знайти Казя. Бог знає
куди повільвся. Казав, що поїде подивитися, яка
дорога на шляху, котрим поїдемо.

Мустаца приказав окульбачити коня. Сів на ньо-
го і поїхав.

— Ти батька не дратуй, — промовила мати до
доньки, коли Мустаца відіхав. — Знаєш, що тобі
се не поможе, бо твої долі запечатана.

— Чи ти, мамо, думаєш, що Казьо мене лю-
бить? Він причепився до мене лише в тій надії
що стане затем князя, котрий не має сина. Се
одно. Друге, він знає, що зі мною він дістане ве-
ликі маєтки моого батька.

— Се правда. Але що з того?

— А як покажеться, може й вже показалося, що
князівство батька має ще меншу вартість як гру-
шки на вербі? Чи тоді для моого такого судженого

не ліпше вернути до своїх Ляхів і дістати від них заплату за се, що в їх руки віддав суперника Сремії? Вчера він в разомі зі мною говорив дуже скептично про надії тата і.., дивним - дивом змінив свою давчу думку про шляхи на Крим. Вибрав шлях, котрий раньше називав дуже небезпечним, бо таким, що тата заведе в руки Лахів.

— Ти збожеволіла? Він мавби вести батька своєї судженої на варіз?! Хочби втратив надію, котра ніколи не була непохита, то все ж таки знає, що тато тащить зі собою таке придане для тебе, якого він в Польщі за жадною не дістане. Сі наші богацтва, яких ми ще не втратили, будуть його при тобі держати сильнійше, як надія на се нещасне князівство, на котрім до сеї пори ще нікто добре не вийшов.

— Наші скарби можуть в його руку понасти і без мене, як мій батько впаде в руки лядські.., при його помочи. Чого він... він, що ще до вечірнього вечера втікав перед Ляхами, тепер тягне нас на ляцький шлях?

— Збожеволіла! — мати крикнула. Ані слова більше!

Ілена вийшла.

До шатра Сагайдачного увійшов Меленка.

— Я, козаче, до тебе, — промовив, — від нашої панни. Ходи за мною.

— Чого? — Сагайдачний спітав здивований.

— Не скажу. Вона сказала, що дуже щось важне, що їй грозить якась дуже велика біда.

Козак встав зі свого леговища і, похитуючи головою, вішов за Меленкою. Минули пару кущів і попали на Ілену.

— Ти Меленка, — Ілена сказала, — сядь ось там, під тим кленом. Якби хто надходив, то кажини. Тоді ти козаче пірнеш в кущі, я піду до Меленки. Я мамі вже казала, що йду з ним пройтися. Сядь тут.

Ілена сіла на мураві, Сагайдачний біля неї, цікавий, що скаже. Вона повторила йому свою розмову з батьком і пізнійшу розмову з мамою.

— Може помиляюся, — закінчила, — але я, знаючи моє судженого дуже добре, зводячи сю зміну нашого дальнього шляху до купи з тим, що він заявився усунути найвірнійшого і найпроворнійшого нашого слугу... маю право потерпати, що він, так само як для власної користі зрадив свій народ, тепер нас зрадить... Віддасть нас в руки Ляжів.

— Щож я на се пораджу?

— Не маєш на се ради? — дівчина спітала вхопивши його за руку і вцяливши в нього благально свої великі, огністі очі. — Ти справді ще не знаєш куди звідси їдеш?

Козак замнявся.

— Чому не відповідаєш? Чи се правда, що ти

сказав мому батькови?

Козак відповів аж по хвилі намислу.

— Твій суджений рішучо не хотів їхати вкупі з нами. Правда?

— Правда. Правда й те, що через те також мій батько хотів викрутитися від тої спілки з тобою котру сам злішив був.

— Отже бачиш. Один не хотів, другий хотів викрутитися, але не здав як. Коли я се зміркував, вигадав щось таке, що батькови ускілько відворот і не потребував грati комедії обидженоого.

— Отже ти таки вертаєш на Запороже?

— Так. Але не кажи нікому. Ні батькови-ні мамі.

— Чи ти мусиш віртати шляхом, котрим зразу хотів іти з тобою батько? Не можеш туди, куди ми тепер поїдемо?

Сагайдачний глянув в її палкі очі, але того благального, його душу наскрізь пронизуючого погляду не видержав. Спустив очі і вдивився на метелика, що сидів на його чоботі.

— Я в службі, — відповів, не маючи сили відразу заперечити. — І не маю охоти здорову голову класти під евангеліє.

— В твоїм лиці читаю, що як скочеш, то можеш. Всі дороги ведуть не лиш до Риму, але й на Запороже.

— Але одна близша, друга дальша. На Запорожжю хлопці готові до походу. Як не позву їх у Волошину, підуть на море. Я їх отаман.

— Як ти отаман, то маєш право зпізнатися о днину, дві.

— Саме тому, що отаман, не смію... Хиба булеби важка військова причина. У нас отаман не те, що у вас, або в Польщі. У нас над отаманом стреге військове право. Судать його ті, котрими він верховодить. Як отаман зробить щось проти військового звичаю, то ніщо його не спасе... ні найбільші його військові заслуги. Його голова пов'ягтиться по піску, чи по зеленій траві. Як був дуже заслужений, то зроблять йому тут паску, що його тіла не лишати на поталу вовкам. Похованіть його: по християнськи і по військовому над могилою випадати в рушниць. Що мое військо сказалиби, колиб я, для гарних очей дівчини, чужої любки, ще й любки Ляха загаяв воєнний похід?! Палками затовкалиби при позорнім стовпі!

— А якби я дала на військовий скарб? Ось все те, що тепер на мені? — спітала, скидаючи з себе і кидаючи Сагайдачному під ноги намисто, нараменники. — Се золото, рубіни, ізмарагди...

— І се не поможет, — Сагайдачний відповів вибираючи з трави сі скарби і кладучи їх на їх колінах. — Над мною не лиш ті, що під мною,

себто військова рада всего товариства, але й генеральна старшина. Лише вони моглиби рішити.

— То я пропала! Моя мама пропала, мій батько пропав. З твоєї бесіди виходить, що якби я не буда чужа любка, ще й любка Ляха, то Запорожець мігби, спасаючи мене, трохи провинитися і його товариство не булоби таким строгим судією. Я Грохольському ні любка. Ні, я його ні люблю, ві він мене. Я лише суджена Ляха. Лише суджена.

— Тим більша булаби моя вина, якби я для такої занедбав мій військовий рбовязок. Се значилоби, що я не дівчині, але Ляхови зробив вигоду на шкоду запорожського війська, на шкоду України! Для такого зрадника у нас немає помилування. За таке вбилиби мене, як царшиву собаку, не ждучи на суд, ті мої товариші, котрі тут зі мною.

— Я зле роспочала сю розмову з тобою. Я повинна була зачати з іншого кінця. Я повинна була зачати від того, до чого додумалася і що я загадала по моїй попередай розмові з моїми батьками. По сім, про що ми нині балакали і до того не договорилися, мені вже не личить так тягнути тебе за язик, щоби ти, додумавшися до того, до чого я додумалася, сказав слого, яке мені не сміє викорвнитися і котре зробилоби злишньою мою просьбу.

— Не второпаю сього. Говори трохи ясніше.

— Ясніше не можу, бо я дівчина. Ясніше лише ти мігби сказати, колиб не був такий розсіяний і добре передумав се, що від мене чув. Тепер скажу лиш ось що: Мій батько помилується, коли думає, що я його вівця на заріз і що я для його химери дам собі завязати світ за його любимцем. Колись я дала згоду на се, бо не лиши моя мама, але й я гадала, що жертвуючи себе, справді поможу батькові до здійснення його мрії. І тоді я ще не любила іншого. Тепер я додумалася до того, що лішне бути козачкою, як жінкою зятя претендента на молдавського князя... Ще й такого зятя.

— Може би ти поговорила з вашою челядиною? Ті, котрих батько відравить, нежайби потай батька ступали за вами і на случай потреби прийшли з помочию.

— Я не знала, що Запорожець такий твердий оріх... Тепер я бачу, яка я була зарозуміла, Я гадала, що нема в світі молодого парубка, котрий не виконавби кожного моого бажання. До сей пори не було ще слухаю, щобя котрий оперся мені. Аж тут знайшовся такий, що не силкується відгадати, яке мое бажання, щоби без намислу виконати його, але й глухий на мої просьби, на мої благання... Хиба твоя дівчина о много гарнійша, як я !

Сагайдачний усміхнувся.

— Маєш любку? — Ілена спітала.

— Маю.

— Тепер я вже розумію тебе. Ти мабуть не до війська, а до неї квапишся, коли не хочеш для мене ані одної днини втратити, хоч я й мої батьки в такій небезпеці. Було зараз сказати і не звертати мені голову військовими обовязками і страшними запорожськими судами!

— До любки не кваплюся, бо вона все зі мною.

— З тобою? — спітала здивована. — Тут в сім таборі?

— В моїм шатрі.

— Як ми у тебе були, я її не бачила. І вагалі ніхто не згадував нам, що з тобою яка дівчина.

— Всі її бачили. І ти бачила. Не дівчину, а шаблю.

— Агій! тобі жарти в голові, а я леденію, коли ногадаю, яка то буде наша мавдрівка під проводом і опікою Казя Грохольського,

Сагайдачний хвилю думав.

— Погадай, то може щось таке вигадаєш, щоби був вовк ситий і коза ціла — Ілена просила.

— Чи служба знає, що відійде?

— Знає лиш Меленка. Він всю знає, бо я йому сказала. То він справив мене до тебе. Він

також той гадки, що мій Казъо затіває зраду. Ка-
зав, що ти, як хочеш, то спасеш нас.

— Чи на вашу службу, хоч батько відпра-
вить її, можна покладатися?

— То самі вірні, випробовані люди. Казъ
ненавидять.

— Скажи Меленці, щоби він і його товариші,
як твій батько відпустить їх, не йшли зараз до-
мів, але десь в лісі задержалися. Він нехай
скаже мені, де я його можу знайти. Тепер не мо-
жу тобі більше нічого сказати і нічого не обіцюю.
Насамперед мушу побалакати з моїми товаришами.
Вони вернуть найскорше сумерком. Як лаш прий-
дуть, побалакаю з ними і Меленкою, та звіщу тебе
про се, що порішимо.

— Лішче булобз, як би по тій вашій раді
я ще раз зійшлася з тобою...

— Не треба і не можна. Не можна, бо мігbla
хто підглянути. Тоді пішовби нанінашо мій ці-
лий план.

Сагайдачний встав.

— Вже відходиш? — спитала, також підво-
дячися. — Чи я тобі така скучна товаришка?

— На сей докір я не заслужив собі, — від-
повів — бо ти не об мертву стіну метала горохом.
Я балакавби з тобою й до вечера... І цілу ніч
балакавби. Але, коли я неначе той віск змак від
тепла твоїх очей, то на слuchай згоди моїх това-

ришів, треба буде ділати. На той случай мушу щось тепер вигадати. І хочу побалакати з тим твоїм Меленкою. Коли відведе тебе до мами, пришли його до мене. Також пришли його, як би твій батько, вернувшись із своєї прогулки, приніс яку новину.

— То ми вже не збачимося? — спитала становивши перед ним і дивлячися йому в очи.

— Виходить на таке, що ні.

— То бувай здоров. Але... ми таки ще побачимося. Поки що, за твою добру волю маєш!

Заки стяմився, дівчина обіймила його шию, поцілувала в уста й відопхнула його від себе. Набігла до Меленки і з намі щезла в кущах.

— Напасть! — Сагайдачний думав, вертаючи до свого шатра. — Напасть і покуса... Просто не йму віри, щоби таку дівчину міг хто зрадити, хочби він був не знати який...

Коли смерклося, під шатром Сагайдачного лежаз кабан і два серниоки. В шатрі сиділо ціле товариство Сагайдачного і Косюра. Отаман розказував. Повторив цілу свою розмову з Іленою. Промовчав лише її кінець.

— Дівка хоче, щоби ми провели її, — замітав Микола. — Але з того, що ми від вас чули, я не збагчу, як би се могло бути. Волох не хоче, щоби ми їхали з ним в кузі. Як тут провести їх та ще в потребі оборонити?

— Я про се з нею не говорив, бо вважалі ще не обіцював нічого, віддаючи все до ради з вами.

— Се пусте, — додав Сава. — Не мусимо іхати в купі з ними і Волож не мусить знати, що їде під нашою охороною. З його службою нас будоби з яких пятнацять шабель. Можемо поділитися. Одні поїдуть перед Воложами, другі за ними, інші по боках полами й лісами. Як би хто хотів наскочити на них, мусівби прорізти крізь наш ланцух. Тоді ми всі збіжимося до купи і...

— Ти говориш так, начеб ми вже рішилися бути гвардією Волоха і то проти його волі.

— Не Волоха, а тої Волошки, — Микола заперечив. — Як би вона хотіла, то я за неї душу давби чортови. Такої дівки я ще в життю не бачив, нехай її грім трісне.

— Дівка дівкою, — сказав Сава. — Хоч не цілком, то все така, як друга й третя. Але як хоче дати на скарб, то чому би не вигодити їй. Що вагаймося день два?... Пусте! Запороже до атах, воно не втіче нам.

— То можна дівці обіцяти нашу поміч? — спитав Сагайдачний.

— Очевидно, що можна, — відповіли всі.

— Лише не за дурно, — додав хтось. — Во то не наші люди, то Водохи з Ляком.

До шатра всуналася голова Меленки.

— Можна?

— Ходи, ходи! — сказав Сагайдачний. — Почуєш, що ми врадили.

— Ну?

— Ми не відкауємося. Але...

— Лишіть „але“. Про всяхі але побалакаємо пізнійше. Тепер скажу вам новину. Лях мабуть покинув нас. Пан хотів побалакати з ним і виїхав на дорогу в сторону, в котру Лях був поїхав. Пан їхав і їхав. Минув три татарські аули і Ляха не наздігнав. Що їхав туди, розказували панови люди в тих аулах. В третім аулі Лях замінив коня. Лишив свого змордованого і доплативши взяв свіжого. На що? Хиба лиш на те, щоби не відпочиваючи поїхати бодай ще раз таку дорогу, ну... і не вернути. Пан їхав його слідом аж до полуночі. В полуночі замінив коня і вернув назад. Саме тепер вернув. Палча силкується, не показати, що тішиться. Може тепер, коли той Лях відчепився від нас, поїдемо, ми й ви в купі і тим шляхом, котрим ви хотіли їхати?

— Сього не буде, — Сагайдачний сказав твердо. — Впрочім Бог знає, що ваш Казьо загадав. Я не вірю, щоби він лишив все те, що двигають вючаки твого пана. Ми виїздимо відсіч найдалі за годину. З тих коней, що нам лишилися по побитих Татарак, приведи нам зараз чо-

тири. Коли відійдемо відсі, засидемо в лісі і до завтрашнього полудня будемо ждати на се, що у вас станеться. Про се, очевидно, скажи лише твоїй панні. Як будемо відходити, то ти йди за нами і добре затам собі, де ми засіли. Найдалі до завтрашнього полудня, верне Грохольські чи ні, прийди до нас сказати, що твій пан, порішив зробити. Як до тої пори верне панич і пан відправить вас, то прийди з всіма до нас... Гони по коні!

Меленка пішов і по хвили привів коні. На три коні козаки навючили мясо, окульбачали свої коні і посадили на них.

— Ви їдьте доволи вперед. — Сагайдачний оказал до них. — Я піду до Волода попрацьтися.

Взяв коязя за поводи і пішов до шатра Мустаці. Перед шатром стояв Меленка. Сагайдачний передав йому коязя і вступив у шатро. В шатрі були всі троє: Мустаца, жінка і донька.

— Чи се правда, що ви вже відходите?

— Хиба се для тебе новина? — Сагайдачний спитав. — Ми на тім станули по нашій послідній розмові, таки на твоє бажанне.

— Я гадав, що ми ще раз побалакаємо про се.

— Що тут більше балакати! Стануло на тім, що наші дороги розходяться, та що я перший виїду відсі.

— Коли ж бо сталося щось таке, чого не збагну і що мене затрівожило. Грохольський, як ішо рано поїхав, так доси ще не вернув.

— Він, або покиув вас і не верне, або не покинув і верне. Як покинув, то пожелайте йому щасливої дороги. Як верне, то проведе вас на Запороже і до Криму.

— А що буде з нами, як він не верне? Хто тоді проведе нас?

— Чи ти, виряджаючися в дорогу, взяв його за свого пластиuna? Він мав провести тебе? Чи ти знов, що попадеш на нас? Верни до першого твого иляну. Ідь долі Даістром до Білгороду. Туди ніякий провідник тобі не потрібний. В Білгороді рознестим службу або й ві, купиш собі корабель і...

— Може би ти ще надумався і лишився тут бодай одну добу?

— На те, щоби як верне твій ляшок, знов почутти від тебе, що замало місця? Бурай здоров. І ви пані, і ти... і ви Ілена.

Козак обернувся і вийшов. Тудіт, що віддалявся, світчик, що він відіхав.

— Що він мав на язиці? — думала Ілена, — коли срачаючись звернувся до мене і зацукався? Зразу він мав на язиці щось більше, як саме «Іленко». Будь що будь, хотів щось додати, але при батьках прикусив язика.

Сагайдачний підіхав до товаришів, що в лісі дожидали його і з ними виїхав на дорогу. За ними проміж дерева ступав Меленка. Іхали з чверть години, коли Косюра становув. І козаки станули.

— Тут злізмо з коней, — Косюра сказав.
— Візьміть коні в руки і йдіть за мною гусаком, Ти Меленко тут?

— Таки коло тебе.

Косюра ввів товариство в ліс і вивів на укриту в кущах маленьку галявку.

— Гут переночуємо, — сказав Косюра. — Ти Меленко знайдеш нас тут?

— Знайду.

— Щоби певнійше, я сам виведу тебе відом назад на дорогу. Добре випули твої баньки і придивися, куди ідемо. Ліс вночі дуже зрадливий, і неопитний дуже легко піде блудом.

— Як ніч темна. Нині повни і хмар нема. Знайду вас.

По якій годині козаки почули, що в лісі шест, тріщить. Косюра, що стояв на сторожі при дорозі прибіг і сказав, що Меленка вже веде челядь Волоха.

Меленка справді привів десять хлоапців добре заਬровників і на добрик конях. Окрім того Волох дав їм три коні з харчами на дорогу.

— Вас мабуть счудувало се, що ми вже тут.

— Меленка промовив. — Але... не знаю, який чорт і куди віс того Ляха... Коли я вернув до Мустаци, Лях вже там був. Його кінь лежав перед шатром важко дишучи. Може вже й здох. Лях наставав на Мустацу, щоби зараз відправив нас. Він мабудь загадав досвіта рушити в дорогу, отже хоче, щоби тоді ми вже далеко були відсн. Я помог йому кажучи, що як вже маємо вертатися у Волощину, то нам булоби добре негайно вирушити, щоби ми могли наздігнати Запорожців і далі їхати в купі з ними. За сим промовила також панна. Мустацу се переконало. Гроші для нас він вже мав відраховані. Зложив їх на мої руки, казав взяти три коні з запасом і зараз рушати в дорогу, та здоганати вас.

— Як ми могли переочити Лаха? — Сагайдачний звернувся до Косюри. — Ми, як ми, але що ти не бачив, як він вертав! Ніч така ясна.

— Він мабуть вернув лісом по тім боці дороги, придивившися в день добре, куди й як вести коня, — Косюра відповів. — Мабуть вернув саме тоді, коли ми виїхали на дорогу.

— Панна не переказала що до мене? — Сагайдачний спитав зтика, приступивши до Меленки.

— Не переказала нічого, — Меленка відповів. — Лише сказала щось про вас, але сего мені

не вільно вам переказати. Вона гадає, що буде мати нагоду сама сказати вам се, коли ще раз звійдеться. Вона гадає, що на ту хвилю не довго треба буде ждати. Ще сказала мені, щоби я ваших приказів слухав так, неначеб то її прикала були.

— Тепер розставити сторожу і плягати спати, — Сагайдачний приказав, — бо мабуть досвіта прийдеться нам рушити в дорогу. Коні нехай стоять окульбачені, лише попруги попустити. Мусимо бути в кождий хвили готові до походу, бо не знаємо, коли загада з вирушити Мустаца.

По трех годинах сну ціле товариство стало готове до походу.

— Я з двома козаками і з Меленкою пойду наперед — сказав Сагайдачний. — Ви всі рушите відсі аж тоді, коли переїде Мустаца. Сгуплайте за ним так далеко, щоби з його товариства ніхто не міг доглянути вас. З вами лишиться Косюра. Отаманувати буде Сава.

Сагайдачний з Меленкою, Миколою і ще одним козаком вийшов на дорогу і пустився горі Дністром. Косюра усадовився в кущах при дорозі. Люди зі служби Волоха стояли за ним в таких відступах один від одного, щоби знаки, подавані Косюрою, легко могли передавати до леговища, де Сава сидів з рештою. Недовго по відізді Сагайдачного Косюра дав знак, що Волоки вже

їдуть. Сава підвіз руку до гори і ціле його товариство сіло на коні.

— Ти Ілуцо, — Сава промовив до одного зі служби Волоха, — поїдеш передом. Підглядаючи, як далеко вони, будеш нам, ступаючим за тобою давати знак, чи їхати далі, чи приоставати; чи їхати чвалом, чи поволійше. Бо мусимо стерегтися, щоби нас непомітили. Вони повинні гадати, що ми вже десь за межою Волощини.

— А як вони мене таки побачать?

— Вочи з заду очий не мають. Ти по змозі все держися за кущами, за деревами. Як би таки пабачили тебе, то вже ле скривайся і не втікай. Скажеш їм, що як ти виїхав з табору, то кінь скинув тебе і втік, та що ти аж тепер спіймав його і пустився здоганяти товаришів. Як жеж при неволять тебе їхати з ними, то ти не перечся, і не відтягайся. Але тоді все їдь за ними і давай нам зааки. Як се буде неможливе, то я на твоє місце вишилю іншого.

Ілуца поїкав. По хвили дав знак і ціле товариство иїхало з ліса на дорогу. Пустився Ілуца чвалом, то й ті, що їхали за ним чвалали. Їхав він ступою, або станув, то й вони робили те саме. Так їзда йшла чверть години.

З Волохом окрім його жінки, доньки і Грохольського були тільки кухарі і три погоничі. Всі їхали верхом. Грохольські сказав Ілені, що

хоче з нею побалакати про діло дуже важне для її батька, про котре боїться з ним самим зачати розмову. Щоби батьки не чули, прощо вони балакають, він просив її разом з ним випередити товариство. Ілена гадала, що він зі своєї мандрівки привіз якісь некористні для батька вісти і насамперед хоче порадитися з нею, чи і як переказати їх батькови. Вдарила коня прутом і разом зі судженим почвалала вперед. Він їхав по її лівім боці і лівою рукою вкопив її коня за уздечку кажучи:

— Твій кінь що хвиля віддаляється від мене і тобі було би тажко добре чути що я говорю. Як уздечка буде в моїй руці, то все будеш близько мене і я не буду мусів кричати.

— Ми так далеко від батька, — Ілена відповіла, — що безпечно можеш кричати. Батько не начує.

— Вітер дув від нас донього. Може донести до його уха яке слово. Саме таке, якого він, почуши не повинен почути.

В тій хвилі за ними гукнуло кілька мушкетних стрілів.

— Знов напад! — Грохольські країнув. — Втікаймо!

Він пустився вперед, тягнучи коня Ілени за собою.

— Ти втікай, бо то твое ремесло! — Ілена відповіла. — Я лишаюся там де мої батьки,

Вдарила прутом по його руці так сильно, що він пустив уздечку її коня. Їй повелось коня спинити і завернути. І Грохольські завернув, та пустився назад до неї витягнувши пістолю і кричучи:

— Стій, бо стріляю!

Вона не слухала, гнала далі. Грохольські зрівнявся з нею і стрілив її коневи в голову. Кінь впав і придавив її собою. Грохольські зіскочив зі свого коня і приступив до неї, щоби її витягнути з під коня. Але саме в цій хвилі причвапав Мустаца, несений раненим кулею і сполошеним конем. Грохольські випалив з другої пістолі і попілив Мустацу в груди. Мустаца впав на дорогу, кінь пігнав дальше. Ілена, котра саме тоді вилізла з під убитого коня, бачила се. Вона скочилася і метнулася до Грохольського, щоби його вхопити за горло і задушати. І не чула сильної стрілянини та крику там, де була решта товариства і її мама. Але почув се Грохольські і побачив кілька їздців, що чвалували до нього. Ненадумуючися вдарив Ілену пістолію по голові, вхопив її обіруч, поклав поперек коня перед кульбакою, сам скочив на коня і пустився втікати. Не бачив, що яків їздці надіядуть з противної сторони і тоді, коли він сідав на коня, вже були

далені від нього не більше, як п'ятьсот кроків. То надіхав Сагайдачний, котрий почувши за собою стріли, завернув і надіхав з товаришами.

— Всё пропало! — Грохольські крикнув.— Подвійного тягару, мәне її дівку кінь не понесе так скоро, щоби втечи. Мушу її лишити. Але і хто інший не дістане її!

Добув запоясника, пхнув його в груди дівчини, скинув її з коня і пустився чвагом в сторону, відкинадіхав з цілим товариством. Там ніхто не бачив того, що він вбив Мустацу і його доњку, отже гадав, що його не задержать і він буде міг втеchi.

— Коби тільки щезнути їм з очий за яким скрутом дорога! — думав. — Тоді чкуруну в лісну гущу. І чорт не знайде мене.

Але там здогадувалися, що наскок був ділом Грохольського і хлопці, що були під проводом Сави, загородили йому дорогу. І товариші Сагайдачного пустилися за ним.

Сам Сагайдачний скочив з коня і припав до Ілени. Те саме зробив Меленка. Ілена лежала го рілиць з широко розплющеними очима. В груди торчав ніж. Біль викравив її лицє. Кохи побачила Сагайдачного, біль меначе потаж. Вона й усміхнулася.

— Ніж треба витягнути,—Сагайдачний сказав до Меленки. — Зроби се, бо я не годен.

— Не треба, — Ілена шепнула. — Мені се вже не поможе. Навпаки. Кров сильнійше ж бухне і скорше вмру. І буде більше боліти. Пімети мене. Він і моого батька вбив. Що з мамою?

Надійшов Сава з людьми. Вони привели по-вязаних двох польських райтарів і Грохольського. Сказали, що пані, кухар, і один погонич вбиті.

Райтари станули перед ним.

— Тут нема попа — Сагайдачний промовив до них — котрий вас висповідавби, отже висповідайтесь переді мною. Як сповідь буде щира і я зміркую, що ви каетесь, то заки повішу вас, відпушу ваші гріхи і повісивши, поковаю по християнськи. Одного відведіть на бік, щоби не чув, що другий каже.

Коли одного райтара відвели, Сагайдачний звернувся до того, що лишився.

— Тепер кажи щиру правду. Хто вас позвав сюди і наймив зробити йому опришківську прислуго?

— Позвав нас отсей, — райтар відповів, показуючи на Грохольського. — Але ми не наймiliся до опришківської роботи. Навпаки. Він сказав нам, що опришки наскочили були на його валку коли його не було при ній і забрали його скарби. Він просив нас, щоби ми йому помогли побити тих опришків і відобрести скарби. За те кождий з нас мав дістати по дукатови і по одному коневи. Ка-

зав нам вистріляти всіх, з винятком одної дівчини, з котрою він буде їхати окремо від цілого товариства.

— Ти брєшеш пебоже! — Сагайдачний крикнув. — Як ти міг думати, що то опришки, коли той, котрий вас спровадив, сам їхав в тім това юстіві.

— Він сказав нам, що не був при своїй валці тоді, коли опришки вимордували її. Отже опришки не знали його. Він, казав нам, прийшов візьміш і будьто би пристав до них. Ми увірили і гадали що з того? Нас було шість. Чотирох ви зстрілили, двох оставших при життю хочете повісити. За що? За те, що ми не йшли на розбій, але на впаки, гадали, що нас кличуть покарати розбійників?

Другий райтар повігорив те саме.

— Де він вас знайшов? — Сагайдачний спитав райтара.

— Півдня чвалом відси турецько-польська межа. Там стоїть наш гарнізон. Він приїхав до нас вчера в полуднє і взяв нас. Ми злакомилися на того дуката і коня.

— Ти чула? — Сагайдачний звернувся до Ілени.

— Чула і зреауміла.

— Може гадаєш, що райтари брешуть?

— Ні, не брешуть. Що вони говорили, сходиться з тим, до чого я сама була додумалася.

— Що з ним зробити? З твоїм судженням?

— Поставте його перед мене.

Звязаного Грохольського поставлено перед Іленою. Він вплятив в неї благальний зір.

— Все, що райтари наговорили брехня! — промовив. — Вони хочуть себе спасти, спихаючи вину на мене.

— І твій віж в моїй груди орехня?

— Прости! Сей нечайний наскок так затрісжив мене, що я цілком зі шов в глуздів. Я бачив, що ми попадемо в руки опришків і хотів тебе спасти від ганьби...

— Добре. Ти хотів спасти від ганьби мене, я спасу свату землю від ганьби... такої як ти... Повісити його! — закінчила звернувшись до Сагайдачного

— Маєш! — Гроховський крикнув.

Хотів копнути її, але підвівши ногу захицався і впав.

— Повісити його! — Ілена шепотіла — Але так, щоби я бачила се. Щоби я бачила його благальний, до мене звернений зір. Щоби я бачила його лице викривлене трівогою. Щоби я бачила судороги його тіла. Але зараз, бо мені очі вже заходить мракою. І лишіть його так на дереві.

Під сим деревом поховайте мене. Райтарів пустіть, бо він надув їх.

— Пане Конашевич! — Грохольській промовив. — Мій батько і мій брат зробили вашому родови кривду, яка кличе до неба о пімсту.Хоч ви вже самі зробили собі сатисфакцію, я все думав про те, що вам належиться якесь відшкодовання. Тим більше, що ви з вини моєї рідні втратили вашу дідизну. Я не міг виконати сего, що загадав був зробити, бо ви щезли. Всі гадали, що ви небіжчик. Аж тепер маю нагоду. Знаєте, що я по батькови дістав великі маєтки. В моїх руках і ваша дідизна. Я вам звертаю її і ще додаю вам три сумежні села. Я зараз напишу тут при свідках дотичну грамоту. Щоби ви не гадали, що лицемірі і вернувшись домів заперечу сю даровизну як вимушенну, лишуся тут в руках ваших людей. Самі їдьте в Польщу. В найбільщім ґроді вишіть сей документ, і возьміть маєтки в посідання. Весь скарб Мустаця, який є тут на вючаках, тепер моя власність, бо я так, якби вже був затем по-кійника. І сей скарб даю вам. Гадаю, що за все те повернете мені волю. Але робім злагоду зара, щоби ся дівка, котра хоче бачити мене на гиляці, ще за свого життя побачила мене на волі. Замість мене, повісьте тих двох драгунів, бо я взяв їх для охорони нашої валки, а вони зрадили і кинулися на нас, як опришки.

Ілена трівожно глянула на Сагайдачного. Він не бачив сього, бо саме в тій хвили був обернений до неї плечима.

— Райтарів роспутати! — Сагайдачний крикнув. — На сім дереві нехай повісать свого звідника і йдуть собі геть від нас!

Райтарів не треба було квапити. Вони скоро справилися. Ілена не спускала очій з делінквента, котрий ревів нелюдськими голосами.

Окрім Сагайдачного всі відійшли, бо ї так треба було рити яму, щоби поховати вбитих. Сагайдачний накилився ухом до Ілени, бо шепотіла так тихо, що інакше не зловивби ні одного її слова.

— Тобі на їмя Петро?

— Петро.

— Тепер, Петре, скажу тобі ось що... Я вмираю. Але як би ще тепер дали мені до вибору, або життє кнагиті з таким, як той, що там висить, або смерть, я вибралаби смерть. І солодко вмиралосьби мені, якби мої уста замкнув на віки поцілуй милого.

Сагайдачний поцілував уста... ще теплі, усміхнені.

Поховав її в окремій могилі... під тям деревом.

СВОЮ УКРАЇНУ ЛЮБІТЬ!
ЛЮБІТЬ її, бо время лютє...
В останню, тяжкую мінуту
ЗА НЕГОСПОДА МОЛІТЬ!